

GOTICKÉ ČÁSTI KLÁŠTERNÍHO KOSTELA SV. VOJTĚCHA V BROUMOVĚ

JIŘÍ SLAVÍK – † PETR SOMMER

Gothic Parts of the Monastic Church of St Adalbert in Broumov

The article deals with the building form of the medieval monastic church of the Benedictine Provostry in Broumov resulting from the reconstruction of the monastery castle during the 14th century. The church was built in the southern part of the compound in the third quarter of the 14th century. The Baroque reconstruction defines its current look; the perimeter walls up to the window ledges and the western tower with a Late Gothic room on today's first floor have remained from the medieval structure. For this space, the authors consider its original use for residential purposes. Later, it was adapted into a vault or archives. A large portal on the western side of the church stands out from the remaining architectural elements.

Keywords: Broumov – Gothic architecture – castle – Benedictine Provostry – church – iconography – two-nave hall church – Gothic portals

Příspěvek se zabývá středověkou podobou konventního kostela benediktinského probošství v Broumově, vzniklého v průběhu 14. století přestavbou klášterního hradu. Kostel byl vystavěn ve 3. čtvrtině 14. století. Jeho dnešní podobu určuje barokní přestavba, ze středověké stavby se zachovalo obvodové zdívo do výšky parapetů oken a západní věž s pozoruhodnou pozdně gotickou místností v dnešním prvním patře. U této prostory autoři zvažují její původní využití k obytnému účelu. Později byla adaptována na trezor či archiv. Mezi dochovanými architektonickými prvky vyniká velký gotický portál na západní straně kostela.

Klíčová slova: Broumov – gotická architektura – hrad – benediktinské probošství – kostel – ikonografie – halové dvoulodí – gotické portály

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.1.01>

Článek je písemnou verzí příspěvku *Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou*, předneseného v Broumově 2. října 2013 na konferenci *Via benedictina. K 800 letům příchodu benediktinů na Broumovsko a Policko*. Měl být otištěn ve stejnojmenném sborníku, jehož příprava však v počátcích ustrnula. Většina stavebněhistorických zjištění proto byla jedním z autorů postupně publikována samostatně.¹⁾ Téma bylo jakoby vyčerpané, přesto druhý autor, Petr Sommer, opakovaně vybízel k publikaci původního textu. Další badatelské akce v areálu přinášely nové poznatky především k novověkému stavebnímu vývoji.²⁾ Až v roce 2023 se podařilo vyhodnotit středověkou situaci na jižní straně presbytáře klášterního kostela sv. Vojtěcha.³⁾ Sumarizace aktuálního stavu poznání středověké podoby konventu a prelatury již byly zveřejněny,⁴⁾ proto se zde omezíme na středověké relikty konventního kostela. Příspěvek předkládáme v původní podobě,⁵⁾ abychom jím vzpomněli na archeologa a historika prof. Petra Sommera († 12. srpna 2023).

Přípravy oslav 800. výročí příchodu benediktinů na Policko a Broumovsko se v roce 2013 staly podnětem k zahájení průzkumných prací v hlavní části broumovského klášterního komplexu. V prelatuře, konventu a v zahradě navíc v roce 2014 započaly stavební práce, směřující k oživení této partie rozlehlého a z velké části nevyužitého areálu. V roce 2013 zahájený povrchový průzkum a na něj navazující operativní dokumentace vedlejších kostelních a přílehlých klášterních prostor potvrdily existenci před-

barokních stavebních relikтів. V některých případech výrazně doplnily poznatky stavebněhistorického průzkumu Mojžíry Horyny, jinde je rozmnožily a přinesly i nové informace spolu s množstvím dalších otázek. V době přípravy tohoto příspěvku byla zveřejněna objevná studie pojednávající o dvou předtím neurčených půdorysných plánech klášterního komplexu z „dientzenhoferovské“ mnichovské sbírky plánů z 2. poloviny 17. století. Autoři článku tyto kresby bezpečně ztotožnili s broumovským opatstvím.⁶⁾

1) J. Slavík, *Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a rané renesanční umění ve východních Čechách. Příspěvky z vědecké konference Hradec Králové 2014*, Hradec Králové 2014, s. 18–32 (vyd. pouze elektronicky); J. Slavík, *Broumov: hrad a probošství břevnovského kláštera*, in: K. Nováček ed., *Devět století kláštera v Kladrubech 1115–2015*, České Budějovice 2017, s. 257–270.

2) Týž, *Suterénny prostory v jižní části areálu broumovského kláštera*, *Archeologie ve východních Čechách* 1, 2019, s. 106–119.

3) Týž, *Broumov, klášter – konvent, prelatura, Růžový dvůr – 3. etapa*, *Nálezová zpráva OPD. Josefův 2023*, Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově.

4) Týž, I.8.1 Hrad a probošství kláštera břevnovských benediktinů s kostelem sv. Vojtěcha v Broumově, in: H. Dáňová – I. Hlobil – K. Mezihoráková edd., *Uprostřed Koruny české. Východočeská gotika a raná renesance 2*, Praha 2020, s. 232–235.

5) V tomto článku citovaná literatura odráží stav výzkumu v letech 2013–2014, pozdější publikace nejsou reflektovány. Oproti původní verzi byla doplněna pozn. 58. Vlastní text nyní doznal drobných úprav jazykového a stylistického rázu.

6) M. Patrný – D. Štěrbová, *Der immerwährende Kaiser – der Plan für die „Provinzkapitel“ in Braunau in dem Dientzenhofer-Skizzenbuch* (Nr. 4584 BNM), *Umění LXII*, 2014, s. 240–250.

Obr. 1: Vlevo – situace jádra města Broumova s areálem kláštera podle tzv. císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1840. Vyznačen obvod města v hradbách včetně zástavby, silnou čarou zdůrazněny budovy kláštera se zahradou, radnice, farní kostel, kostel sv. Václava a bývalý kostel sv. Vavřince; šedě označen konvent s kostelem sv. Vojtěcha (kresba J. Slavík). Vpravo – situace klášterního areálu s vyznačením jednotlivých objektů zmiňovaných v textu; 1 – kostel sv. Vojtěcha, 2 – konvent, 3 – prelatura, 4 – fara a vrátnice, 5 – gymnázium, 6 – lékárna, 7 – Růžový dvůr, 8 – loreta, 9 – příkop, 10 – zahrada, a – západní portál kostela, b – západní (Červená) věž, c – zvonice (severní věž), d – sakristie, e – tzv. kapitulní síň, f – točité schodiště ze sakristie, g – kaple bratří, h – tzv. Tadeáška, i – předpokládaná kapitulní síň, j – věž zv. Grunwald, k – opatská kaple, l – studna, m – most do zahrady (kresba M. Pacák).

BROUMOVŠTÍ BENEDIKTINI VE STŘEDOVĚKU

Historii benediktinského Broumovska lze vystopovat až do začátku 13. století. Břevnovský mnich a jáhen Vitalis zde začal s kolonizací dosud pusté krajiny, a to v okolí dřevěné kaple Panny Marie, která se stala jádrem probošství v Polici nad Metují.⁷⁾ Krajina byla podle klášterní tradice

roku 1213 darována Břevnovu, z jehož iniciativy probíhala další intenzivní kultivace území v polovině 13. století i za Broumovskými stěnami. Ponechme nyní stranou otázky původní příslušnosti území na horním toku Stěnavy ke Kladsku, počátků kolonizace a přechodu k benediktinské Polici. Na ostrožně nad Stěnavou uprostřed Broumovské kotliny bylo jako obchodní středisko založeno tržní místo Broumov, doložené po polovině 13. století, a na jeho severovýchodním okraji opevněná správní lokalita. Její charakterizace kolísá mezi označením tvrz a hrad.⁸⁾ Jak v Polici, tak v Broumově záhy vznikla probošství, která

7) V této souvislosti jde zejména o listinné falsum 13. století (hlásící se k 22. květnu 1213) doložené v confirmaci Karla IV. ze 14. ledna 1351. Znění této písemnosti se velice odlišuje od potvrzení svobod břevnovskému klášteru, které vydal 3. listopadu 1260 Přemysl Otakar II., a to jako potvrzení listiny Přemysla Otakara I. a Václava I. Již G. Friedrich z toho usoudil, že „polické“ spurium vzniklo až po confirmaci Přemysla II. Vše se má dít za vlády břevnovského opata Kunona (1197–1217); *CDB II*, č. 367, s. 399–400. Polické probošství se ztotožňuje s „*Noua cella in Campo s. Mariae*“, již 18. března 1267

nadává kardinál kněz Guido čtyřicetidenními odpustky pro poutníky, kteří navštíví zdejší kostel na svátek Nanebevzetí Panny Marie nebo ve výroční den jeho posvěcení; *RBM II*, č. 539, s. 208.

8) K 15. březnu 1256 se v domácím břevnovském zápise jmenuje Rudger

Obr. 2: Broumov (okres Náchod), klášter, kostel sv. Vojtěcha. Pohled od jihozápadu (všechna foto M. Stecker, 2013, není-li uvedeno jinak).

jsou prvně doložena v listině Bonifáce VIII. k roku 1296 jako lokality plně podřízené Břevnovu.⁹⁾ V roce 1300 vy-

mechanicus, kterému břevnovský opat „iure hereditario seu teuthonico“ dává ke kultivaci les „... circa villam forensem, quae Brunow vulgariter vocatur“; RBM II, č. 91, s. 35. Významná zpráva se zachovala k roku 1296. Opat Bavor tehdy na dobu jednoho roku svěčuje „... municionem suam, quam habet in ciuitate sua Brunow... ad protegendam et gubernandam predictam municionem ac civitatem Brunow cum toto territorio...“ Konrádovi ze Sulcu; RBM II, č. 1732, s. 743–744. Po roce 1300 sepsal břevnovský opat Bavor pamětní zprávu o povstání fojtů Tyčka a Lea, v níž používá formulaci „in succensione castru Braumow.“ V souvislosti s tím, že v textu jmenuje svého bratra (Wissemirius de Nedczin) a tituluje ho „castellanus de Braumow“, lze broumovskou pevnost jednoznačně označit jako hrad; RBM II, č. 2765, s. 1207–1209.

9) „Petitio pro parte vestra nobis nuper exhibita continebat, quod in Reggrad, in Policz et in Braunow prepositure alias prioratus nuncupate dicti ordinis Pragensis et Olomucensis diocesis fuerunt, prout sunt

puklo známé povstání fojtů, při němž byla vyloupena Police a vypálen Broumov – přinejmenším zdejší hrad.¹⁰⁾ Obnovu okamžitě zahájil břevnovský opat Bavor II. z Nečtin. Díky protokolu, který zachycuje jeho aktivity na konci 13. a na začátku 14. století, si lze tuto obnovu rámcově představit. Zatímco v Polici vyrostl u staršího kostela po stavební stránce skutečný klášter s klausurou a ambitem, v Broumově se znovu buduje pevnost, jejíž součástí

eidem vestro monasterio et abbati ipsius monasterii pro tempore existenti pleno iure subiecte, consueueruntque regi et gubernari... per monachos vestri monasterii, quodque abbas... prepositos et priores prepositurarum et prioratum predictorum ac vicarios... qui quidem vicarii monachi duntaxat dicti monasterii esse consueuerunt, pro solo nutu et libera voluntate instituit et destituit; RBM II, č. 1716, s. 735–736.

10) Viz pozn. 7.

Obr. 3: Broumov, klášter. Stavební vývoj podle vyhodnocení Mojžíra Horyny z roku 1987. Úroveň přízemí prelatury a prvního patra konventu (odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově).

byly cisterna (v literatuře se hovoří o studni, ale za čtyři hřivny bylo možné pořídit skutečně jenom nádrž na dešťovou vodu) a možná i fara, i když ta stála spíše u farního kostela ve městě. Bavorovo hospodaření v Broumově dokresluje zmínky o tom, že zde získal právo soudu, dále mlýn pod hradem a čtyři řeznické krámy ve městě. Faru ani proboštství moc nehýčkal. Dozvídáme se pouze o koupi dvou cestovních alb.¹¹⁾ Poněkud záhadná je v kontextu

11) Fara byla sice spojena s městským farním kostelem, jehož patronát věnoval biskup Jan III. v roce 1258 břevnovskému opatu Martinovi, ale postavena mohla být jak na hradě, tak u farního kostela „... omnes fructus et obventiones ecclesie parochialis de Brunow, opido forensi, ad mensam honestorum virorum et religiosorum abbatis et conventus dicti monasterii... duximus deputandos... honorabili viro et provido Martino et omnibus eius successoribus... indulgentes, ut in eadem de Brunow ecclesia vicarium... instituant; et vicarius, qui in ipsa fuerit ecclesia, abbati predicto in spiritualibus et temporalibus et nulli alteri tenebitur reddere rationem et ab eo vice nostri curam recipiet animarum, quam ei abbas ipse... poterit impartiri;“ CDB V/1, č. 162, s. 258–259. „Item in Brunow pro castro struendo per quinque annos quolibet anno XXIII marcas et quatuor (decim) maldratas annonae, scilicet septem siliginis, tres tritici et quatuor avenae. Summa pecuniae excepta annona CXX mar. Pro equis ad ducendos lapides XII mar.

uvedených zpráv Neplachova informace, že v roce 1322 bylo v Broumově vystavěno proboštství.¹²⁾ Jde sice o údaj z nespolehlivého Vokounovského rukopisu, ale přesto z něj generace historiků usuzovaly, že broumovské proboštství vzniklo právě tehdy. My, s vědomím dalších uvedených pramenných sdělení, můžeme nanejvýše usuzovat na to, že v posledních deseti letech své vlády opat Bavor proboštství budoval (Neplachovo nedokonavé *facit exstruere* lze pochopit právě tak), s největší pravděpodobností v rámci svého hradu, ale jak vyplývá zejména ze stavby samé,

Item pro cisterna in Braumow IIII mar. Item pro domo plebani in Braumow VII mar. exceptis, quae se extendunt ad V mar... Item obtinimus iudicium civitatis Braumow, quod aestimatur quadringentis marcis. Item molendinum sub castro pro CL marcis. Item emimus quatuor bancos carniū, qui valent centum mar. arg. Item pro duabus albis viaticis IIII mar;“ RBM II, č. 2752, s. 1204.

12) „Anno MCCCXXII. Bavor Abbas divina miseratione in Brewnow facit exstrui Monast. in Braunow;“ G. Dobner, Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita IV. Pragae 1779, s. 119; „Anno MCCCXII, Bavor, abbas divina miseratione in Brewnow, facit exstrui monasterium in Braunow;“ FRB III, s. 479. Spojení „facit exstrui“ je zde třeba chápat tak, že Bavor nechal stavět (vlastně zahájil) stavbu.

Obr. 4: Broumov, klášter. Stavební vývoj podle vyhodnocení Mojžíra Horyny z roku 1987. Úroveň suterénu prelatury, přízemí konventu a kostela (odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově).

monumentální podoba hradu-probošství vznikala ještě dlouho po Bavorově smrti.

Je celkem dobře představitelné, že Bavor se budování probošství věnoval s rozdílnou intenzitou. Lze tušit, že jej v jeho díle brzdily problémy finančního i právního rázu. Pravděpodobně v roce 1330 došlo k zástavě Broumova a Broumovska kladským manům, bratřím Wolframovi a Matyáši Pannewitzům (Wolfram byl kladským purkrabím), a hrozilo reálné nebezpečí, že po smrti obou bratrů dojde k převodu Broumovska na panovníka. Revokace celé situace v roce 1331 alespoň zajistila, že po smrti Pannewitzů budou Broumovsko a Broumov vráceny Břevnovu.¹³⁾ Věc není zcela jasná a dokonce byl vysloven názor, že zástavu provedl sám opat Bavor.¹⁴⁾ Ať již jakkoli, zdá se, že situace Broumovska byla tak nejistá, že sem

nelze očekávat velké investice od kláštera, který si nebyl jist, zda mu Broumov zůstane. Bavor navíc v roce 1332 zemřel, což znamenalo další destabilizaci situace. Wolfram Pannewitz zemřel v roce 1346, kdy již byl jeho bratr Matyáš mrtev. Teprve potom se situace uklidnila, jistě i díky stabilní vládě Karla IV.

Svou důležitost pro interpretaci podoby Broumova ve 14. století má údaj životopisu Arnošta z Pardubic z doby krátce po jeho smrti v roce 1364. Arnošt měl snad studovat na broumovské škole.¹⁵⁾ V textu se o ní nehovoří přímo,

13) Celou věc znovu zvažuje a hodnotí F. Musil, Kolonizace Policka a Broumovska a břevnovská klášterní falza, Historická geografie 42/2, 2016, s. 137–168.

14) Tak to vidí např. břevnovský historik M. Ziegelbauer, Epitome historica... monasterii Břevnoviensis. Coloniae 1740, s. 187–188.

15) Jde o zázračné vidění, které měl Arnošt v kladském farním kostele Panny Marie (Arnošt je v něm pohřben) při nešporách, když se zpívalo Magnificat, nebo po nešporách, když se zpívala snad antifona Salve regina: „Cum essem in Glaciz frequentans scholas apud parrochiam, quam regunt hospitarii s. Johannis Iherosolimitani, ibidem una dierum, opinor sabbato, cum interesset vespere, stans inter alios scolares et pueros usque ad finem vespere infra Magnificat, aut post vespere immediate, cum cantabatur quedam antiphona, puto: Salve regina...“ Panna Maria se tehdy od Arnošta odvrátila, což jej poznamenalo na celý život. Několik měsíců po tomto zázraku se odebral do Broumova vzdáleného od Kladska tři míle a zůstal zde dlouhý čas. Pak odešel do Prahy, později na další místa k učení

ale popisované události se vztahují k Arnoštovu studiu v Kladsku, které se odehrávalo ve škole u farního kostela Panny Marie řízené johanity – ti měli v Kladsku kometu – a v dalších místech, zjevně i v Broumově.¹⁶⁾

Broumovské proboštství jistě i nadále existovalo, ale v podřízenosti hradu. Tato skutečnost byla pro zdejší monastické založení (proboštství a později opatství) určující i později – vždy bylo jasné, že tato instituce fungovala v areálu hradu vystavěného na okraji lehce opevněné městské lokace. Kamenné opevnění města se datuje do 60.–80. let 14. století.¹⁷⁾ Větší části plochy klášterního areálu zaujal konvent s kostelem a opatstvím, výrazně menší plocha, než je zvykem u jiných benediktinských fundací, byla určena pro hospodářské zázemí (obr. 2).

Broumovské klášterství se od jiných českých a moravských benediktinských opatství a proboštství odlišuje v několika směrech. Již jeho souvislost s pevností není v českém prostoru častá (např. strakonické johanity se museli rovněž vměstnat do opevněné plochy bavorovského hradu, podobně johanity v Českém Dubu, ale nejsou to příklady typické). Na druhé straně eremité žijící „*in loco solitario et deserto*“, jak nazývá Policko falsum listiny Přemysla I. hlásící se k 22. květnu 1213 (a po nich břevnovští benediktini a příslušníci broumovského konventu), potřebovali od samotného začátku výjimečné bezpečnostní zajištění.¹⁸⁾ Vypovídá o tom i založení hradu Vlčince v jižní části domény za Bavora z Nečtin.¹⁹⁾ Broumovský hrad, v němž od počátku 14. století existovalo proboštství jako zárodek pozdější klášterní komunity, nestál osamoceně při hraně ostrožny, ale na okraji opevněného městečka. Klášterní pevnost vznikla při šíjovém příkopu, tedy v klíčové oblasti lokace. Skutečnost, že klášterní areál jen nepatrně deformuje průběh zadní linie parcel měšťanských domů, je možné vysvětlit dodatečností areálu kláštera

vůči městu (srov. obr. 2). Hradní minulostí lze odůvodnit také skutečnost, že větší část plochy klášterního areálu zabírá konvent s kostelem a opatstvím. Jak již bylo zmíněno, výrazně menší plocha byla vymezena hospodářskému zázemí (dvoru) a zcela chybí rozsáhlé užitkové zahrady uvnitř ohrazení kláštera, založené v předpolí za širokým příkopem až v poslední třetině 17. století.²⁰⁾

DOSAVIDNÍ POZNÁNÍ STAVEBNÍCH DĚJIN KLÁŠTERA

Stavební podoba kláštera se formovala v lucemburské době, její dnešní podobu však určily především zásahy v průběhu raného novověku. Jmenovat lze výstavbu během 14. století, obnovy a přestavby po požárech v letech 1559, 1664, 1684 (s nimi souvisely stavební akce Tomáše Sartoria ve 2. polovině 17. století). Zásadní vrcholné barokní přestavba proběhla za opata Otmara Zinka v krátkém období let 1727–1733 podle projektu a pod vedením Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Dále zmiňme opravy po dvou požárech v letech 1757 a 1779. Konventní kostel sv. Vojtěcha je v dnešní podobě dílem opata Sartoria a stavitele Martina Allia z let 1684–1688 s doplňky z 18. století.²¹⁾ Gotické části konventního kostela poprvé popsal Antonín Cechner v roce 1930.²²⁾

Bližší poznání stavební historie areálu znemožňovaly jak události druhé světové války, tak pozdější proměny kláštera v internační středisko řeholníků, a pak i řeholnic, které v období socialistické normalizace (1974?) vystřídalo ostře střežené zařízení ministerstva vnitra s archivem bezpečnostních složek režimu. V rámci přípravy rekonstrukce zchátralého areálu pro archivní účely proběhl v letech 1986–1987 stavebněhistorický průzkum budov prelatury a konventu, pravděpodobně iniciovaný a prosazený úsilím památkového úředníka ONV v Náchodě a od roku 1981 pracovníka KSSPPOP v Pardubicích Roberta Řemínka. Průzkum zpracovali Milada Vilímková a Mojmír Horyna.²³⁾ Využili nově pořízené podrobné zaměření konventu. Průzkum však probíhal za provozu archivu bezpečnostních složek, některé prostory tehdy byly přístupné jen zčásti, jiné vůbec. Publikace se dočkaly pouze výsledky archivní rešerše, jejíž záběr končí obnovou kláštera po požáru z roku 1779.²⁴⁾ Elaborát nezahrnuje konventní kostel sv. Vojtěcha, který měl být předmětem závěrečné etapy průzkumu.²⁵⁾ M. Horyna alespoň vyhodnotil jeho

a k římské kurii: „... ab illius miraculi visione elapsis aliquot mensibus recessi de Glac in Brumow a Glac per tria millia distans, ibi mansi plurimo tempore... Postea in Pragam iui, et postea transiui ad aliqua loca studiorum, et demum curiam Romanam;“ FRB I, s. 398–400. Z celkového kontextu vyplývá, že Arnošt stále hovoří o době svých studií a že velmi pravděpodobně i v Broumově navštěvoval školu. Nesděljuje, kde stála, můžeme se jenom domnívat, že to nebylo na hradě (nezdá se, že by tam pro ni bylo místo), ale stejně jako v Kladsku u farního kostela, tzn. ve městě.

16) Nejnovější rekapitulace znalostí o době a pramenech Arnoštovy Z. Hledíkové, Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce. Praha 2008.

17) Podle J. V. Šimák, České dějiny I/5. Středověká kolonizace v zemích českých. Praha 1938, s. 897.

18) CDB II, č. 367, s. 400. Listina se považuje za falsum, což mj. dokládá rozpor v jejím svědectví. Opuštěnost této krajiny není věrohodná, protože panovník dává břevnovskému opatu Kunovi „... quendam circuitum meum, qui Policz vulgariter appellatur, cum omnibus suis attinentiis, videlicet pratis, campis, plantatis et plantandis...“

19) T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 1999, s. 602–603, se v souladu s A. Sedláčkem, domnívá, že hrad vznikl až po roce 1341, kdy se polické proboštství rozrostlo o Petrovice, Petrovický, Dřevíč a Maršov a nové území vyžadovalo ochranu; srov. A. Sedláček, Hrad, zámek a tvrz Království českého V. Podkrkonoší. Praha 1883, s. 59–66. O hradu se dozvídáme poprvé k roku 1366, kdy jej břevnovský opat Oldřich II. prodal Janu Kdulincovi z Ostroměře s podmínkou ochrany Police před útoky ze severu. O Bavorově založení Vlčince nepochybuje J. V. Šimák, o. c. v pozn. 17, s. 899, který připomíná, že na rozšířeném polickém dominiu vznikla pro jeho ochranu tvrz Homole. O fortifikačních aktivitách na Broumovsku více J. Čížek – J. Slavík, Systém vojenského zajištění benediktinského majetku na Broumovsku a Policku, in: Dissertationes historicae 7, Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Hradec Králové 2002, s. 71–82.

20) M. Buroň, NKP – Klášter v Broumově, klášterní zahrada, standardní nedestruktivní stavebně historický průzkum, in: J. Láta, Restaurátorský průzkum, stavebně historický průzkum, dokumentace historicky cenných prvků – zahrada, 2012. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově.

21) Především dnešní hlavní vstup v jižním traktu podle projektu Kryštofa Dientzenhofera z roku 1709.

22) A. Cechner, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese broumovském. Praha 1930, s. 29–115.

23) M. Vilímková – M. Horyna, Broumov, bývalý klášter, stavebně historický průzkum. Strojopis SÚRPMO Praha 1987. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. SHP NA 0002a.

24) M. Vilímková – P. Preiss, Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově. Praha 1989.

25) Jeho zaměření proběhlo roku 1985 v rámci samostatné akce měřické skupiny Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze.

Obr. 5: Votivní obraz z roku 1607 ze hřbitovního kostela Panny Marie v Broumově. Detail se zobrazením města s klášteřem v popředí od severovýchodu (Benediktinské opatství sv. Václava v Broumově, uloženo v Městském muzeu v Broumově).

konstrukce (včetně obou věží) související stavebně s konventem (obr. 3, 4). Rozsáhlé pozůstatky gotického kostela s monumentálním západním portálem byly historiky umění ve 2. polovině 20. století opomíjeny.²⁶⁾

Urbanisticko-architektonickou jednotu vrcholně barokního komplexu konventu a prelatury benediktinského kláštera narušují objekty na jižní straně areálu – jednak architektonicky odlišně pojatý kostel sv. Vojtěcha s dvojicí věží, budící při pohledu od jihu dojem bazilikálního trojlodí, a pak také půdorysně nepravidelné jihozápadní křídlo fary s vrátnicí. Kostel sv. Vojtěcha stojí po jižní straně konventu, přičemž jej uzavírá proti hospodářskému zázemí Růžového dvora.

Pozornost zasluhuje výškové řešení kláštera. Vstupní partie s křídlem fary a prelatura se nacházejí o jedno podlaží výše oproti úrovni kostela, konventu a budov gymnázia, lékárny a Růžového dvora, založených nad skalnatým bokem ostrožny s městskou lokací. Kostel je na první pohled raně barokní stavbou Martina Allia, vzniklou po požáru v roce 1684 za použití gotického (předhusitského) obvodového zdiva, patrného především na presbytáři s opěráky. Starší zdiva, existující nejen v budově prelatury, ale i v z obrysu kláštera vystupujícím jihozápadním křídle fary, identifikoval již A. Cechner,²⁷⁾ který přitom vycházel z materiálu biskupa Antonína Podlahy a broumovského benediktina Laurentia (Vavřince) Wintery. Podrobnější po-

pis gotických konstrukcí a prvků hlavního objektu kláštera provedl až M. Horyna.²⁸⁾

OBRAZOVÉ PRAMENY

Mimořádně důležitou výpověď o klášterním areálu skýtá soubor ikonografických pramenů, jejichž potenciál nebyl dosud vyčerpán, přestože většina nejstarších vyobrazení byla opakovaně publikována.²⁹⁾ Nejstarší vyobrazení Broumova s přiléhajícím klášteřem se objevuje na Helwigově mapě z roku 1561, je však příliš schématické. Nejstarší skutečně detailní vyobrazení Broumova pochází z roku 1609 (obr. 5). Jde o olejomalbu zobrazující Nejsvětější Trojici s Pannou Marií a s českými patrony. Broumov je vyobrazen od severovýchodu, tedy s akcentem na klášter. Zde zaznamenané detaily staveb v mnohém odpovídají dvojici perspektivních perokreseb klášter, doplněných vysvětlujícími texty (obr. 6, 7). Obě kresby se shodují v řadě detailů, přičemž i jejich celkové provedení a úprava včetně dvojitého orámování svědčí, že vznikly současně. Jejich dataci však nelze blíže určit. Vysvětlující nápis v horní části pohledu od severovýchodu uvádí, že klášter byl pouze nazýván hradem, když jej opat Wolfgang (Selender z Prošovic, 1602–1619) v roce 1600 opus-

26) Heslo Broumov např. opominul D. Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha 2001.

27) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 29–115.

28) M. Vilímková – M. Horyna, o. c. v pozn. 23.

29) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 30, 31, 35–37; M. Vilímková – P. Preiss, o. c. v pozn. 24, s. 58–59, 65, 71 a dále.

Obr. 6. Kresba zachycující broumovský klášter od severovýchodu, stav před 1660? (Benediktinské opatství sv. Václava v Broumově, uloženo v Městském muzeu v Broumově).

til (myšlen je snad Selenderův útěk 31. ledna 1619 před komisí stavovského direktoria).³⁰⁾ V této podobě klášter existoval do roku 1660, pak jej opat Tomáš (Sartorius, 1663–1700) strhl a přestavěl do podoby zachycené nějakým dalším prospektem. Popis dodává, že další část přestavby vedl tehdejší opat Otmar (Zinke, 1700–1738). Popis tedy pochází z Otmarovy doby, veduta však zachycuje starší stav přinejmenším z 1. poloviny 17. století, a to buď jako tehdy vzniklá ilustrace stavu staršího než popis, nebo ve formě kopie staršího vyobrazení. Také pohled na klášter od jihozápadu je doplněn rozsáhlým vysvětlením, umístěným rovněž v horní části orámované plochy. I zde se dozvídáme, že objekt přestavěl opat Tomáš a dobudoval opat Otmar. První kresba (obr. 6) přináší pohled z téměř identického úhlu jako zmíněná olejomalba z roku 1609.

Obě vyobrazení se v mnohém shodují, rozcházejí se však v zásadní informaci. Olejomalba jakoby zachytila jenom dvůr klauzury, nikoliv opatství, přesto však severozápadní nároží objektu flankuje architektonicky náročně pojedená věž Grunwald. Červená (západní) věž kostela

je na svém místě, stejně tak věž zvonice po severním boku kostela. Druhá kresba zachytila klášter od jihozápadu (obr. 7). Na západní průčelí kostela navazuje jakési další křídlo (opatství?) s věží, která není doložena žádným dalším svědectvím, dobře však koresponduje s nově lokalizovaným středověkým jádrem prelatury. Všechny tři veduty zachycují řadu dalších zajímavých detailů, mimo jiné rozsáhlé opevnění lokality.

Rozbor nejstarších vyobrazení klášterního areálu z castelologického pohledu provedl Tomáš Durdík, který si povšiml skutečnosti, že součástí opevnění kláštera-hradu bylo obranné patro kostela opatřené střelnými (v popisu kresby kláštera od jihozápadu je uveden termín *Schiesslöcher* – obr. 7).³¹⁾

Prakticky žádná pozornost nebyla dosud věnována obrazu v lunetě nad vstupem z nádvoří prelatury do konventu (v prvním patře západního ramene ambitu). Přitom jde o podobu broumovského kláštera vzniklou v době opata Tomáše, o níž mluví vysvětlující nápisy na perokresbách.

30) M. Vilímková – P. Preiss, o. c. v pozn. 24, s. 52.

31) T. Durdík, Monastery castle in Broumov, Europa nostra – Scientific Bulletin 60, 2006, s. 117–122. Střílny pod kostelní střechou zmiňuje i B. Menzel, Baugeschichte des Braunauer Klosters, Der Rohrspatz 18, 1971/2, s. 36.

Obr. 7: Kresba zachycující broumovský klášter od jihozápadu, stav před 1660? (Benediktinské opatství sv. Václava v Broumově, uloženo v Městském muzeu v Broumově).

Je to malba na plátně ze souboru původně asi určeného do lunet o menším poloměru, než je dnešní, čili zřejmě do raně barokního Sartoriova konventu. Plochu obrazu vyplňuje scéna se sv. Benediktem a Václavem nad opatem Tomášem Sartoriem klečícím před vedutou kláštera (obr. 8). Malbu datuje věrohodně vyhlížející nápis, který sděluje, že obraz věnoval Sartoriovi broumovský konvent k 21. prosinci roku 1674.

Zobrazení klášterních objektů vyniká množstvím jinde nezaznamenaných detailů. Klášterní kostel je na ní zobrazen s hustým rytmem masivních odstupněných operáků se sedlovými stříškami a s vysokými okny s lomenými či parabolickými záklenky. Zřejmě od společného vzoru byla odvozena rytina kláštera datovaná 1680 (obr. 9) a rytina univerzitní teze Otmara Zinka z roku 1689.³²⁾ I mezi těmito vyobrazeními je však možné stanovit alespoň relativní posloupnost.

Pevný chronologický bod poskytuje vyobrazení Broumova z Hesseliova urbáře z let 1676–1677.³³⁾ Z broumov-

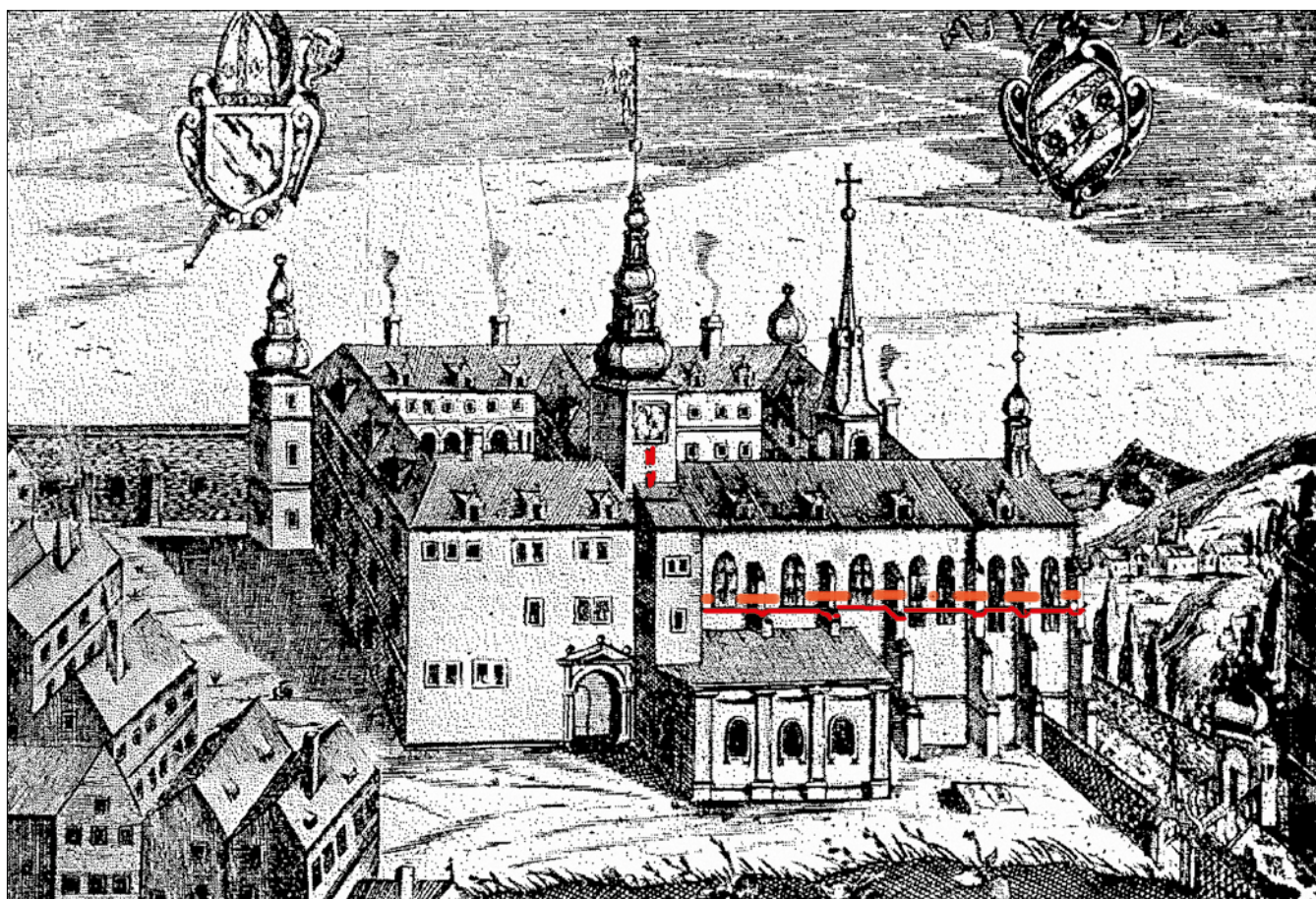
ského kláštera je na něm vidět málo, ale je zřejmé, že helmice na Červené věži je identická na všech srovnávaných vedutách. Je pravděpodobné, že vznikla po osudovém požáru v roce 1664, po němž se stavby kláštera začaly výrazně měnit. Červená věž se tehdy dokonce zřítíla, takže její nová střecha je logickou součástí rekonstrukce.³⁴⁾ Stejnou helmici identifikujeme na vedutě kladené k roku 1680, na lunetě z roku 1674 i na Zinkeho univerzitních tezích z roku 1689. Na začátku této řady je mnohokrát publikovaná veduta kladená k roku 1680. Dnes nejsme schopni identifikovat zdroj, z něhož byla převzata. Pochází snad z nějakého díla vydaného v roce 1680, což ale nevylučuje možnost, že je starší. Jižní fronta kostela a přiléhající prelatury je na ní zobrazena jako zcela volná, s výjimkou trojosého objektu navazujícího na opatskou kapli a západní partii jižního kostelního průčelí. M. Vilímková se domnívala, že jde o část kapituly s kaplí Panny Marie, kterou v roce 1676 vybudoval opat Sartorius.³⁵⁾ Nynější kapitulní síň novodobého konventu je však situována

32) Bez ikonografického rozboru vyobrazených objektů V. Jiřík, Univerzitní teze Otmara Zinkeho z roku 1689, Umění XIX, 1971, s. 503–508.

33) V. Šmelhaus, K dějinám osídlení. Díl 1. Broumovský urbář 1676–1677. Praha 1976.

34) M. Vilímková – M. Horyna, o. c. v pozn. 23, s. 63 a další.

35) Titíž, s. 67.

Obr. 8: Lunetový obraz se sv. Benediktem a Václavem z roku 1674. Detail s portrétem opata Tomáše Sartoria a vyobrazením broumovského kláštera (Benediktinské opatství sv. Václava v Broumově, uloženo v Městském muzeu v Broumově).

Obr. 9: Vyobrazení broumovského kláštera na grafice z roku 1680. Pohled od jihozápadu, červeně vyznačen rozsah dochovaného gotického zdiva a středověkých oken v nejvyšším patře věže (převzato z: A. Cechner, o. c. v pozn. 22; úprava J. Slavík).

podél východní části jižního průčelí kostela, kde na vyobrazení nic nestojí.³⁶⁾ Veduta tedy nejspíše pochází z doby před rokem 1676. Sartoriův lunetový obraz oproti ní zachycuje detaily architektonického ztvárnění prelatury a kostela s přístavbou podél jižního boku lodi, opatskou kaplí u jihozápadního nároží a zmizelým příčným traktem,

36) Dispoziční řešení raně a vrcholně barokního kláštera ani jeho následné proměny dosud nebyly zkoumány. Nelze proto vyloučit možnost, že kapitulní síň se nacházela v přízemí východního křídla konventu. Nynější sakristie s bohatou štukovou a malířskou výzdobou, vybavená kamny a odpovídajícím mobiliářem, od samého začátku sloužila k této funkci. Její dokončení je datováno letopočtem 1743 na klenbě. Jsou zde uvedeny také iniciály BAB, které udávají, že se tak stalo za opatského úřadu Benna Löbla. Oltář ve středu severní stěny zakrývá portál do sousední místnosti; dveře jsou vybaveny honosným zámkovým kování s rytým erbem opatství na krycí desce zámku. Nynější podoba severní stěny je tedy výsledkem dodatečného zásahu, podoba obkladů v okenních špaletách prozrazuje klasicistní původ.

Obr. 10: Kresba zachycující klášter od severovýchodu, kolem roku 1715 (Benediktinské opatství sv. Václava v Broumově, uloženo v Městském muzeu v Broumově).

vybíhajícím od opatské kaple k jihu. Všechny tyto objekty (alespoň v redukováném náznaku) opakuje miniatura na Zinkeho tezích. Nejmladší z komentovaných vyobrazení pochází z doby kolem roku 1715³⁷⁾ (rovněž uloženo v broumovském muzeu) a zachycuje podobu kláštera po požáru v roce 1684 a následující obnově v letech 1685–1695 (obr. 10). Podle M. Vilímkové zobrazuje klášter, jak jej převzal Zinke po svém předchůdci a přestavěl poté do dnešní podoby.

STŘEDOVĚKÉ RELIKTY KOSTELA SV. VOJTĚCHA

Zděná výstavba kláštera se na základě dochovaných účetních zmínek klade do období opata Pavla II. (Bavora z Nečtin), tzn. na počátek 14. století. Ve výše citovaných pramenech se však hovoří o hradě, někdy o probošství,

37) M. Vilímková – M. Horyna, o. c. v pozn. 23, s. 70.

Obr. 11: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Hlavní gotický portál v někdejší západní průčelí, vpravo severní stěna západní věže.

Obr. 12: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Jižní portál průchodu do sakristie.

ale nikdy o kostele. Jako doba výstavby kostela se všeobecně uvádí 14. století, ačkoliv již A. Cechner zveřejnil vyobrazení gotického západního (hlavního) portálu kostela a profilace portálů sakristie,³⁸⁾ dovolující výrazně upřesnit datování. M. Horyna předběžně uvažoval o výstavbě kostela v 1. polovině 14. století, zřejmě pod vlivem obecně přijímaného názoru.³⁹⁾

Kostel sv. Vojtěcha je těsně propojen s objekty klášterního kontextu. Na severní straně k němu přiléhá konvent, na západě navazuje prelatura, jejíž jižní křídlo se napojuje na téměř v ose umístěnou západní věž kostela zvanou Červená. Jihozápadní kout mezi kostelní lodí a věží vyplnil převyšovaný barokní přístavek opatské kaple, stojící při výškovém stupni, který ve směru sever-jih probíhá celým areálem. Kostel, konvent a budovy jižně od kostela jsou založeny v nižší úrovni, takže patru konventu odpovídá přízemí prelatury. Na opatskou kapli navazuje terasa ukončující vstupní nádvoří prelatury. K jižní straně kostela přiléhá nižší trakt barokního hlavního vstupu s kaplemi Panny Marie a „Žaláře“, za nimiž východním směrem navazuje ve stejné šíři sálový prostor ukončený v rovině vítězného oblouku kostela. Podél presbytáře pokračuje ve stejném objemu trakt nové kapituly, z jihu se k jeho východnímu konci připojuje dvoupatrový objekt

gymnázia s křídlem lékárny, vymezující spolu s ohradní zdí nádvoříčko. Jeho plochu v letech 1726–1869 zaplňovala loretánská kaple.⁴⁰⁾

Půdorysný i výškový rozsah dochovaného gotického zdiva kostela popsal již A. Cechner. Jeho údaje však zřejmě limitovala nepřístupnost některých prostor (klauzura, soukromé prostory opatství)⁴¹⁾ a nepřesná plánová dokumentace, pořízená před rokem 1914 jeho předchůdci A. Podlahou a benediktinem V. Winterou.⁴²⁾

Na vnějším obvodu kostela se dochovalo několik situací s doklady staršího, gotického stavu. Interiér zcela proměnila raně barokní přestavba, přičemž až na dlouhý presbytář ukončený polygonem a vybavený pravouhlým portálem v severní stěně nejsou v interiéru zbytky gotické stavby patrné. Již při prvním pohledu zaujme rozlehlost chrámu. Samotná loď má šířku 20 m, délku 50 m a výšku 30 m, presbytář je 20 m dlouhý a 11,5 m široký. A. Cechner jako první vyslovil názor, že se původně jednalo o gotické trojlodí s úzkými bočními loděmi, výškovým vyvinutím kostela se však nezabýval. Podle výšky dochovaných obvodových stěn gotické stavby se zbytky oken v nejvyšších partiích a podle vedutou doloženého obranného patra je zřejmé, že šlo o stejnolodí. Podlaha presbytáře a pravděpodobně i lodi se podle polohy původních portálů do sak-

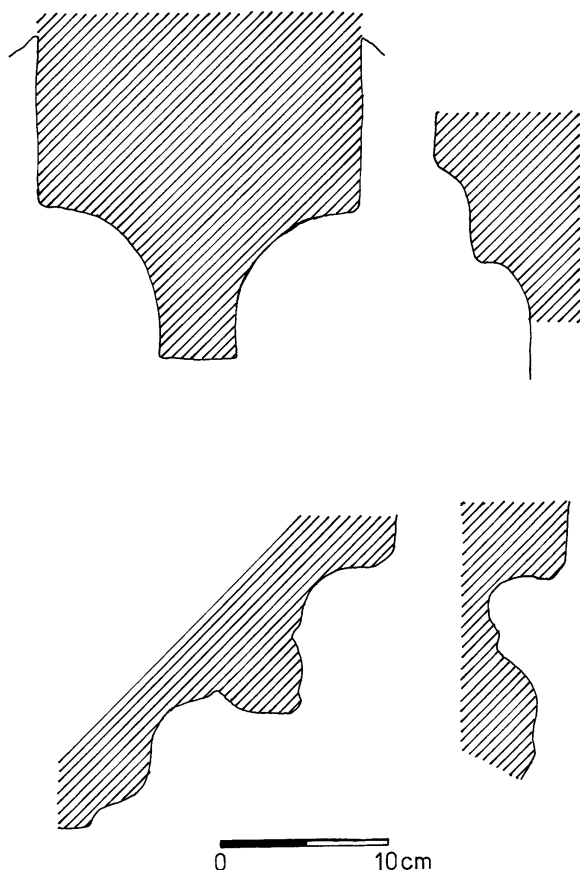
38) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 51.

39) Např. M. Horyna, Broumov, bývalý klášter, jižní křídlo. Stavebně historický průzkum. Strojopis SÚRPMO Praha 1987, s. 60. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. SHP NA 0002a.

40) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 141.

41) Proto chybně popisuje polohu velkého portálu u severní věže a opomíjí níže popsany prostor s žebrovou klenbou v západní věži.

42) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. V.

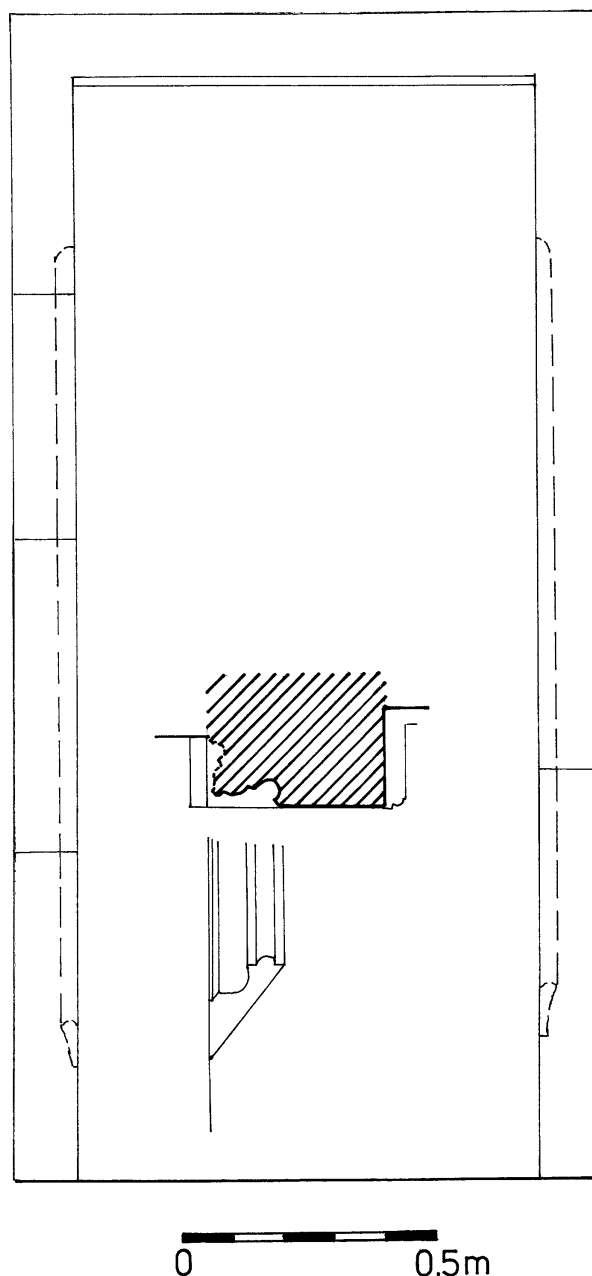

Obr. 13: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Nahoře profilace klenebního žebra v patře severní věže a jeho zakončení, dole profilace jižního a severního portálu sakristie (zaměření a kresba J. Slavík; platí i pro další nákresy, není-li uvedeno jinak).

ristie a navazujících schodišť nacházela v dnešní úrovni nebo jen mírně pod ní.

Pro rekonstrukci půdorysu kostela s obdélnou lodí a dlouhým pětibokým, mělce uzavřeným presbytářem se jeví jako zásadní umístění rozměrného západního portálu (obr. 11), osazeného severně od osové západní věže. Portál míří do koutu lodi, jeho práh se výškově nachází v úrovni přízemí prelatury a současně mírně pod úrovní hudební kruchty. Za portálem tedy muselo existovat velké schodiště v koutu lodi, hypoteticky rozšířeném oproti vlastní lodi směrem k severu. Obdobným způsobem byla řešena situace v městském kostele sv. Mikuláše v Jaroměři, kde však je výškový rozdíl mezi lodí kostela a úrovní vstupu výrazně menší.

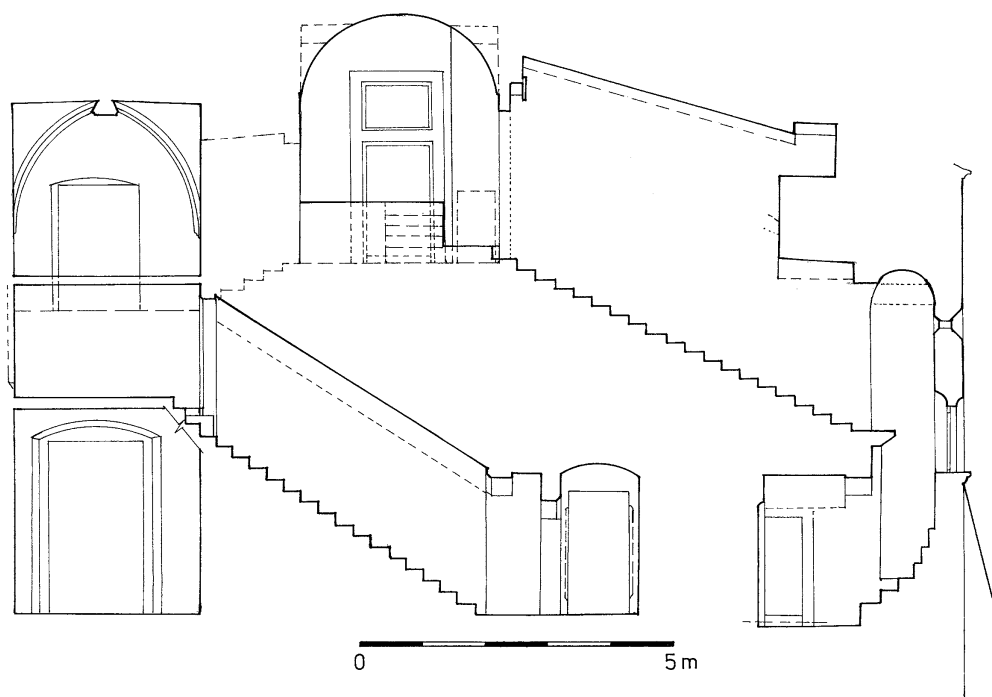
Západní portál sloužil původně jako hlavní vstup do kostela, nynější hlavní vstup v jižním průčelí vznikl až za opata Otmara Zinkeho v roce 1709 podle návrhu Kryštofa Dientzenhofera.⁴³⁾ Profilace půdorysně lomené nálevky západního portálu vychází z jednoduchého zkoseného soklu a bez přerušení prochází do lomeného záklenku. Vnitřní část profilace byla v minulosti zčásti odsekána. Sokl se při vnější straně zalamuje a nahoře přechází do strmé šikmé plochy, z níž vyrůstá složitá profilace, tvořená sledem drobnějších i masivnějších výžlabků a oblounů na odsazení. Nejmasivnější prut o profilu hruškovce vystupuje nad zalomením soklu – na rozhraní vnější a vnitřní části profilace.

Obr. 14: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Severní portál průchodu do sakristie.

Polohu a podobu nejstaršího vstupu do kostela z konventu zatím neznáme. Severní stěna kostelní lodi je pro průzkum nepřístupná, vyloučit nelze existenci průchodu přízemím severní kostelní věže v místech dnešního barokně upraveného průchodu. Jako vstup z konventu pravděpodobně nesloužil nynější poměrně úzký průchod z kněžiště do sakristie, opatřený na obou stranách gotickými portály. V úplnosti se dochoval pravoúhlý jižní portál se symetrickým profilem vystupujícím ze zkoseného soklu. Jeho profilace se skládá ze subtilního hruškovce na šikmé podložce s oboustranným vyžlabením. Lze předpokládat, že se jednalo o portál sedlový (obr. 12, 14). Z druhého portálu se dochovaly stojky až do výšky 183 cm (zřejmě až do úrovně překladu). Výška stojek portálu a jeho osazení, pokud je původní, naznačují, že byl překryt přímým překladem, půlkruhové nebo lomené nadpraží by převyšovalo opačný portál (z presbytáře), čímž by odporovalo logice

43) M. Vilímková – P. Preiss, o. c. v pozn. 24, s. 87.

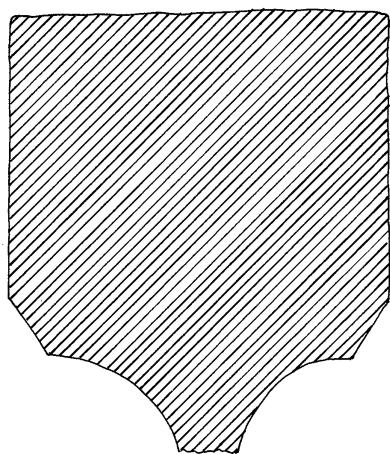
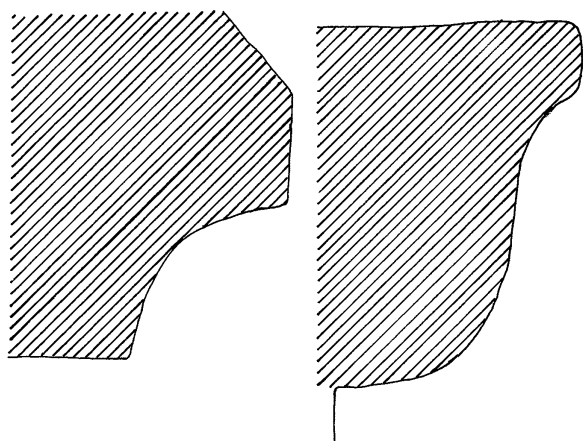

Obr. 15. Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Schematický podélný řez severní zdí presbytáře s vertikálními komunikacemi, pohled k severu.

stavebního řešení. Kvůli obkladům lze z profilace zkoumat pouze vnější stranu, jež je shodná s jižním portálem (obr. 13, 14). Mezi těmito portály začíná schodiště v tloušťce zdi za půlkruhově završeným a okoseným portálem v západní stěně průchodu (obr. 15). Spodní část schodiště přisvětlovalo ze strany presbytáře malé neprofilované okénko s lomeným záklenkem, dnes ze strany presbytáře zakryté chórovou lavicí.

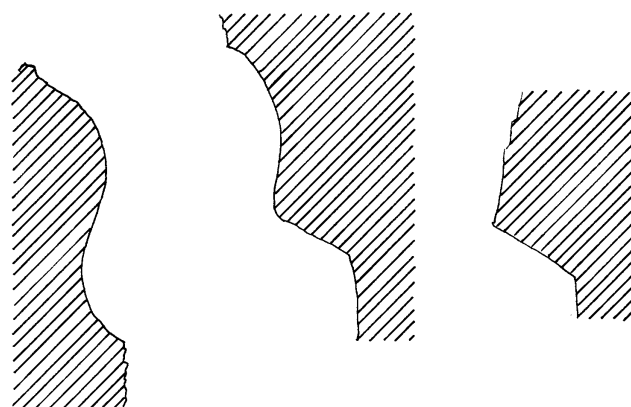
Schodiště směřuje k západu do patra malé věže čtvercového půdorysu (zvonice), vložené do kouta mezi východní stěnou lodi a severní stěnou chóru. Barokně upravené vysoké přízemí věže zakrývá rovný, zřejmě trémový strop. Původně

stejně vysoké první patro věže rozděluje ve třetině výšky provizorní dřevěný strop. Vstupy do horní úrovně ze severu a z východu zjevně nepocházejí z doby výstavby věže. Podle výškových poměrů souvisejí až s Dientzenhoferovou přestavbou. Do nižší úrovně se vstupuje vysokým úzkým portálem s lomeným záklenkem s okosením. Prostor dnes osvětluje široké okno se segmentovým nadpražím a neprofilovaným ostěním. Okno ze strany chóru koresponduje s freskou Kristova nanebevstoupení, malíř s ním tedy již počítal. Záklenek niky otvoru schází, zřejmě jej překrý-

0 10 cm

Obr. 16: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Profilace vnější části okénka v točitém schodišti a jeho parapetní římsy, dole fragment klenebního žebra druhotně použitého v jižní zdi severní věže nad klenbou presbytáře.

0 10 cm

Obr. 17: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Profilace klenebního žebra druhotně použitého v nadzdvíže presbytáře na jižní straně a dva profily spodní části podokenní římsy lodi. Dole kamenické značky na ostění portálu spojujícího západní věž a přízemí kostela.

Obr. 18: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Gotická nástěnná malba Klanění tří králů v severní věži.

vá podhled nízkého stropu, ze strany chóru je tvar okna přizpůsoben vyobrazení skály na fresce.

V severozápadním koutě půdorysně zúženého prostoru se nejnověji podařilo identifikovat dolní část stojky úzkého okoseného portálu, směřujícího západním směrem. Místnost ve vyšší úrovni je zaklenuta křížovou klenbou s klínovými vyžlabenými žebry, jež vycházejí bez konzol z koutů a protínají se v prostém svorníku. Klenební plochu dodatečně perforovalo pět dřevěných průchodek pro lana ke zvonům (je pravděpodobné, že věž sloužila jako zvonice i ve středověku). Celou jižní stěnu pokrývá gotická freska Klanění tří svatých králů (obr. 18). Malba byla částečně odhalena v roce 1986 v rámci předběžného restaurátorského průzkumu⁴⁴⁾ a restaurována v roce

44) J. Kaše a kol., Broumovský klášter. Předběžný restaurátorský průzkum. Státní restaurátorské ateliéry Praha 1986, s. 13–14. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. RZ NA 0015.

45) J. Matějčiček, Broumov klášter, freska Klanění tří sv. králů v severní věži kostela sv. Vojtěcha, odhalení a restaurování. Restaurátorská zpráva, 1987. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. RZ NA 0016.

1987.⁴⁵⁾ Vznikla v závěru 3. čtvrtiny 14. století.⁴⁶⁾ Zda se i v dalším patře věže zachovalo gotické zdivo, nelze dnes určit. Zdá se však, že v úrovni druhého patra konventu má zdivo věže barokní charakter, což je patrné nad klenbou presbytáře.

Východně od schodiště do věže prochází v tloušťce zdi presbytáře další schodiště, vystupující cca 1,5 m nad podlahu nynější horní úrovně prvního patra věže (obr. 15). Nástup na schodiště umožňuje prostý úzký a nízký průchod, skrytý v jihovýchodním koutě dnešní sakristie. Schodiště začíná točitým úsekem umístěným do vížkovitého útvaru, předstupujícího před líc východního křídla konventu na půdorysu tří stran oktogonu. Točitý úsek osvětlovala dvě okénka; úzké dolní stojí na masivní parapetní římsě a ukončuje jej půlkruhový záklenek. Okénko zevnitř profiluje okosení, zvenčí výžlabek (obr. 16). Zazděné hor-

46) Datoval Jan Royt při přednášce „Středověká nástěnná malba Klanění tří králů v areálu broumovského kláštera“, proslovené 22. srpna 2013 v Broumově na semináři „Broumovské nástěnné malby od středověku do baroka“.

Obr. 19: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Gotické zdivo na severní straně kostela; dole kvádrové zdivo s okénkem, nad ním otisk klenby. Pod okénky zbytek ohořelého fabionu dnešní Tadeášky.

ní okénko je oboustranně okosený okulus. Točité těleso schodiště je završeno nízkou kopulí s otisky bednění. Do dalšího, přímého úseku schodiště, jež stoupá k západu, se vstupuje průchodem s deskovým nadpražím, za kterým následuje valená lomená klenba. Točitá část schodiště je až na klenbu vyzděna z přesných, pečlivě sekaných pískovcových kvádrů. Příčný úsek schodiště byl původně zaklenut valenou klenbou, po níž zůstal otisk nad průchodem do dolní části schodiště. Od paty klenby výše jsou stěny přezděny. Obě stěny schodiště a jižní stěnu nad schodištěm pokrývají plochy kovem hlazené omítky s „neklidným“ lícem.

Nad schodištěm v tloušťce zdi se možná nacházelo další rameno schodiště, hlazená omítka severní stěny je však odsekána vodorovně v místě napojení smíšeného, pravděpodobně raně barokního zdiva. Schodiště končí průchodem na zvýšenou podestu chodby klášterní nemocnice s poměrně velkým oknem do presbytáře. Průchod i chodba náležejí vrcholné barokní výstavbě, jejíž projekt do prostoru nad nynější sakristií umístil klášterní nemocnici. Toto schodiště zřejmě spojovalo konvent s chórem kostela a sloužilo provozu za běžných podmínek, západní schodiště vedlo do výše popsané věžní místnosti s žebrovou klenbou a malbou Klanění tří králů, snad oratoře či pokladnice.⁴⁷⁾ Je ale možné uvažovat také o procesní funkci prostoru, který mohl spojit středověký konvent s chórem. V novověku mohly být v tomto prostoru umís-

těny malé chórové varhany, horní část sloužila jako jediný přístup do klášterní nemocnice.

Obtížně dostupná vnější strana presbytáře se v gotické podobě dochovala do značné výšky. Pozorovatelné gotické zdivo opěráků z pískovcových kvádrů s důlky končí v úrovni nadpraží dolních barokních oken presbytáře a ve stejné výši nacházíme i zjevně druhotné vrcholy opěráků. Kromě zdiva a opěráků s ústupky a římsami jsou patrná nároží šikmých špalet širokých oken. Na plášti kostela se nepodařilo nalézt Cechnerem publikovaný fragment s lichou kružbou. Měl být zazděn v kněžišti.⁴⁸⁾ Naopak v podkroví se v nároží špalety východního z jižních okének, jež osvětlují prostor nad presbytářem, podařilo zdokumentovat druhotně použité, poškozené klenební žebro hruškovcové profilace (obr. 17).

Další zbytky středověké stavby jsou patrné v podkrovích nad bočními prostorami po jižní straně kostela a při severním boku lodi nad sálkem tzv. Tadeášky, jež tvoří zdánlivě jižní rameno ambitu.⁴⁹⁾ V podstřeší Tadeášky je možné pozorovat líc severní zdi lodi, zřejmě středověkého původu. Ve spodní části leží dvě řady velkých pískovcových kvádrů, výše nahrazených lícovaným lomovým řádkovým zdivem. Obě tyto partie na lici odděluje pás cihelného či smíšeného zdiva, podle použitých nízkých cihel

47) Tamtéž. Názor byl vysloven před nálezem západního portálu.

48) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 51, obr. 59. Fragment nenalezl ani Ing. arch. Jan Slavík z Jaroměře, který se péčí o klášterní areál zabýval po převratu v roce 1989.

49) Její název vychází z využití v době pobytu řádových sester v 60. letech 20. století, které zde zřídily kapli apoštola Judy Tadeáše.

zřejmě raně barokního původu. Ve východní části se v nejvyšší řadě kvádrového zdiva podařilo nalézt úzké okosené okénko, zazděné cihlami (obr. 19). Parapet okénka zřejmě leží někde v úrovni paty klenby Tadeášky, nadpraží zaniklo při vkládání výše zmíněného pásu. Poloha okénka (1,8 m od východní zdi Tadeášky), jeho šířka i tloušťka severní stěny kostelní lodi dovolují uvažovat o možnosti, že okénko osvětlovalo schodiště v tloušťce zdi. Nevelké zbytky dalšího okoseného okénka stejných rozměrů se podařilo identifikovat o 11 m západněji. V západní části vystupují z líce zdiva dva opěráky z pískovcových kvádrů. Značně poškozená kordonová římsa s čitelným profilem výžlabku na zkosené spodní ploše je obíhá a v blízkosti východního okénka svým vystoupením vytváří substrukci pro subtilní třetí opěrák. Zatímco první dva opěráky odpovídají rytmu gotických opěráků na jižní straně dnešní lodi, je subtilní opěrák umístěn mimo tento rytmus. Rozsah zachovaného středověkého zdiva nad římsou je v důsledku přezdění a omítnutí méně čitelný, v západní části přesto lze určit polohy ostění širokých oken. Z opěráků se nad vrcholem římsy zachovaly pouze dvě vrstvy kvádrů a z okenních ostění jen patní kvádry osazené na výšku. Jejich povrch je značně poškozený a přesnou šířku a profilaci oken zde nelze určit. Na odhalených lících nejsou patrné stopy po středověkých klenbách či stropech a krovech. Další situace ve stěně i na obvodu prostoru již náleží mladším zásahům, které překryly či silně poškodily starší situaci. Na západě to je do líce zdiva zapuštěná prostora s okoseným rohem a uzavřenou klenbou s bohatou štukovou výzdobou s perlovcem a vejcovcem na hranách, zřejmě raně barokní kaple. Směrem k východu se v nižší výškové úrovni rýsují půlkruhová čela kleneb o nevelkém rozpětí, snad současných s výše uvedenou kaplí. Východní pata nejlépe dochované východní klenby míří do kouta, mohla tedy nasedat na předchůdce dnešní dvorní stěny východního ramene ambitu. Tento klenutý prostor zřejmě tvořil součást raně barokního ambitu, jehož jihozápadní nároží zaujala zmíněná kaple.

Dientzenhoferova přestavba s jižním ramenem ambitu nepočítala a posléze (po požáru v roce 1757?) jej nahradila tzv. Tadeáška. Jedná se o přízemní sálek se vstupem na kazatelnu, ze kterého lze projít k západnímu vstupu do kostela (na raně barokní schodiště spojující západní gotický portál a interiér chrámu). Nejpozději v době výstavby Tadeášky byla pod téměř celý její prostor vložena krypta pro pohřby řeholníků.⁵⁰⁾ Chodba byla v první (nejstarší)

Obr. 20: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Gotické zdivo v podstřeší na jižní straně kostela; v popředí jihovýchodní nárožní opěrák.

podobě opatřena stropem s mohutnými fabiony se štukovou římsou v patě. Ohořelé zbytky ramenátů fabionů i bednění v podstřeší dokládají důvod jejího nahrazení nynější, níže nasazenou valenou klenbou s pětibokými výsečemi. Ve východní i západní zdi podkroví nad Tadeášskou se zachovaly omítky s hrubým povrchem v šedé barvě a bíle natřené hladké pilastry (z pozdně barokní obnovy po požáru v roce 1779), mezi nimi pak ostění velkých pravoúhlých otvorů se zúženým půlkruhovým nadpražím, shodných s okny prvního patra ambitu. Východní otvor je zazděn cihlami do vodorovně kladeného bednění, v západním je vloženo nadpraží nynějšího vstupu a vzniklý nadsvětlík vyplnila cihelná zazdívka.⁵¹⁾

Jižní rameno ambitu při obnově po prvním požáru pravděpodobně zastřešil pult se strmými valbami v čelech. Teprve dodatečně zde vznikla dnešní pultová střecha. Nynější klenutá podoba tzv. Tadeášky zřejmě vznikla až při obnově po posledním požáru kláštera v roce 1779. S tímto údajem koresponduje informace o uzavření hrobky pod

50) V roce 1940 byly nalezeny ostatky Matouše Ferdinanda Sobka z Bilenberka († 1675). Podle dochované pamětní tabulky z roku 1940 víme, že byly odkryty pod oltářem Panny Marie při stavbě teplovzdušného vytápění kostela. Jeho topeniště bylo vloženo do východní části krypty pod Tadeášskou a velkoplošný výdech byl umístěn do plochy východní kaple u severní strany vítězného oblouku, tzn. do nynější kaple sv. Rodiny. Zřejmě v těchto místech byla umístěna hrobka s ostatky arcibiskupa Sobka, jež byly proto přeneseny do hrobky pod kapitulní síní (jižně od chóru). Oltář Panny Marie, podle nějž se hrob lokalizuje, by se pak nacházel v místě nynější kaple sv. Rodiny.

51) M. Horyna poškozené stojky vstupu popsal jako okosený portálek.

kapitulní síní při jižní straně presbytáře v roce 1785⁵²⁾ na které by mohlo navázat zřízení (nebo obnovení) hrobky pod podlahou Tadeášky. Vyloučit však nelze úplné uzavření hrobek v důsledku josefinských zákazů pohřbívání v obývaných budovách.⁵³⁾ Středověkou hrobku předpokládáme pod presbytářem kostela.

Také jižní zeď lodi zvnějšku zajišťují velké opěráky (obr. 20), jež polohově korespondují se severními. Tato situace pokračuje i na jižním boku presbytáře nad kapitulní síní. Systém opěráků je jasně zřetelný v podkroví. Kvádrové zdivo v nárožích opěráků bylo analyticky přiznáno při opravě v 90. letech 20. století. Opěráky propojuje kordonová římsa, která představuje (stejně jako na severní straně) parapetní římsu oken. V nejvýchodnějším poli lodě se jedná o dvojici oken, zachycenou na vyobrazení z roku 1680.⁵⁴⁾

ZÁPADNÍ VĚŽ KOSTELA SV. VOJTĚCHA

Řada důležitých nálezových situací se nachází v interiéru masivní západní věže a na jejím plášti (obr. 21). Zdivo věže a západní zeď lodi vyhlížejí jednotným dojmem a jsou ve viditelných partiích na jižní straně provázány. Vstup do nejnižšího podlaží věže z kostela umožňoval okosený, půlkruhem překlenutý portálek. Osazen je v lici západní stěny lodí tak, že je dnes otočen profilací do interiéru věže. Z portálku se vystoupá do stísněného nejnižšího podlaží věže. Těsně za portálem se nyní nachází příčka z cihel různých rozměrů, v její horní části lze rozeznat rubové úseky kvádrů římsy, probíhající po západní stěně v podkruhtu kostela. Široké okosení portálku dole končí zalomením. Na okosení záklenku a na dvou kvádrech stojek se nacházejí celkem tři kamenické značky. Přesné sesazení jednotlivých dílů portálu budí představu originálního osazení. Tento dojem však vyvrací orientace okosení směrem do interiéru věže a situace po stranách portálu, kde obě stojky kopíruje pruh hrubě omítaného zdiva, v němž se nacházejí cihly barokního formátu 7 × 14 cm i 8 cm vysoké předbarokní cihly. Tyto anomálie nepochybně svědčí o dodatečném osazení portálu.

Nad portálem předstupuje stoupavý segmentový záklenek, který je osazen na celistvě dochované bednění z použitých šindelů s ramenáty z řezných prken. Záklenek končí přibližně v polovině délky chodbičky. Nad ním navazuje smíšené lícované zdivo vložené pod segmentovou, téměř mitrovou klenbu s vodorovnou vrcholnicí a s otisky bednění. Záklenek je tedy vložen pod starší klenbu.⁵⁵⁾ Podlaha strmě stoupá k západu a dnes ji tvoří stavební suť, nejspíše zakrývající zbytky stupňů schodiště. Na horním konci schodiště byl osazen portál, z něhož se dochovala pouze část jižní stojky. Podle dlouhých oblých otisků pat nadpraží se jednalo o půlkruhově završený portál.

52) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 53–54.

53) V hrobce byly uloženy ostatky členů konventu z 3. třetiny 17. a z 1. poloviny 18. století; J. Slavík, Pohřbívání v broumovském klášteře, *Stopami dějin Náchodska* 16, 2018, s. 241–256.

54) Reprodukce viz např. A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 37; M. Vilímková – P. Preiss, o. c. v pozn. 24, s. 65.

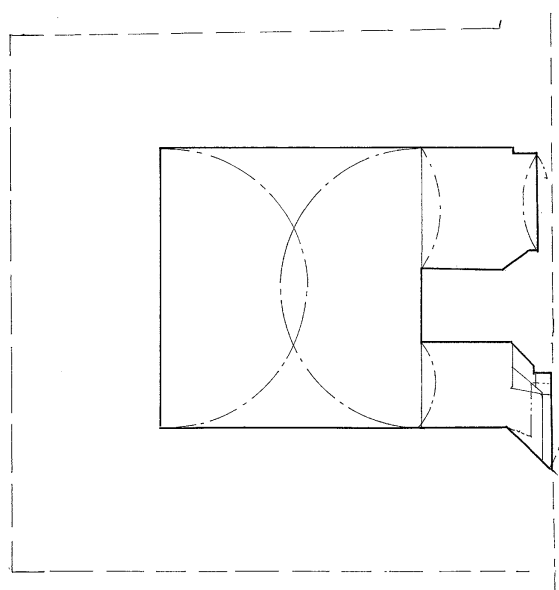
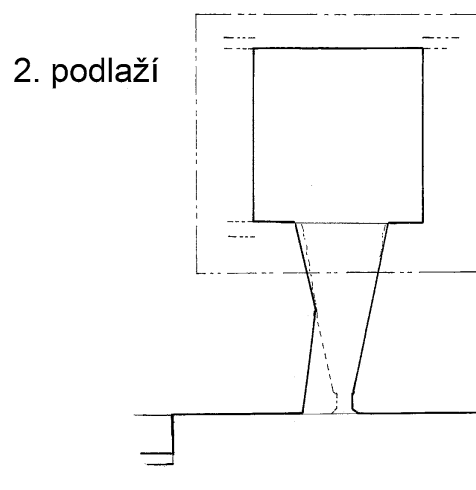
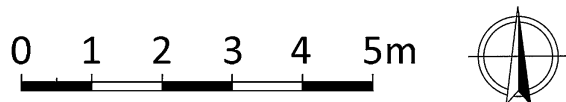
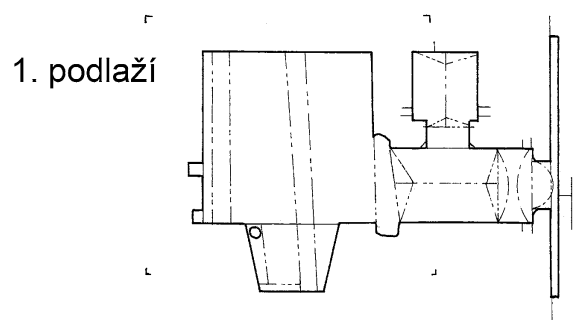
55) Tyto zásahy spojujeme s raně barokní stavební změnou sestupu ze západního portálu do lodí a zřízením vchodu na kůr dvouramenným sloupovým schodištěm.

V severní stěně schodišového prostoru se pravoúhlým okoseným portálkem vstupuje do chodbovité místnůstky s kvádrovým nárožím v čelní stěně. Tato situace zřejmě dokládá změny plánu během výstavby. Kvádrové nároží nasedá nad podlahou na vodorovně uložený dlouhý pískovcový kvádr, končící u východní stěny. Zřejmě jde o práh zamýšleného průchodu. Za portálem s poškozenými výběhy okosení se nachází dvojice mělkých kapes pro závoru, vyzděných současně se zdivem. Překlad portálu byl určen do otvoru o 5 cm užšího, na vnějším lici východní stojky lze při bočním osvětlení pozorovat mělké důlky v místech zamýšlených kapes pro háky dveřních závěsů. Na nízké mitrové klenbě místnůstky jsou dobře patrné otisky bednění. Můžeme jen spekulovat, jestli se jednalo o nástup do průchodu, nebo na nerealizované schodiště, o kajicnickou kobku, popř. prostor jiného určení. Na západní stěně nejnižšího podlaží věže rozpoznáme u jihozápadního kouta dvě ve stejné výšce umístěné trámové kapsy (zřejmě po podestě úzkého dřevěného schodiště) a v horní části jižní stěny stoupající parapet úzkého okénka zachovaného v další úrovni.

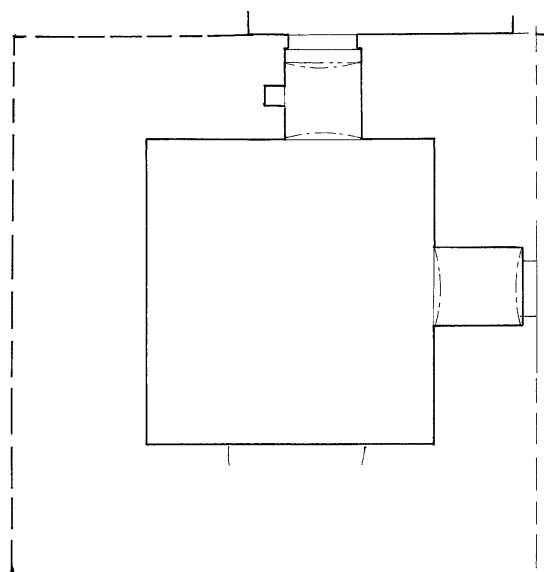
Také druhá úroveň (dnešní přízemí) věže je plochostropá. Z jihu bylo osvětleno vysokým úzkým okénkem, z jehož původních špalet se v úplnosti dochovala východní. Jižní část západního ostění a přilehlá část špalety byly odsekány při přeměně okénka na průchod. Současně zřejmě zanikl kamenný segmentový záklenek. Do exteriéru se okénko obracelo ve vnějším lici osazeným, oboustranně okoseným pravoúhlým ostěním s kapsami pro šest příček mříží. Vnější část západní špalety je přisekána, její líc urovnaly zlomky cihel. Prolomením nadpraží byl celý otvor upraven do podoby průchodu. Zřejmě k tomu došlo v souvislosti se zazděním vstupu do spodního podlaží. Vnitřní líc jižní, západní a zčásti i severní zdi je poškozen, nejspíše následkem mrazů (okénko zřejmě nebylo na zimu uzavíráno). V této úrovni lze v přízemí a v patře přiléhajícího křídla opatské kaple zkoumat i jižní vnější líc zdiva věže a přilehlý úsek západní zdi lodí s diagonálním opěrákem z kvádrového zdiva a kordonovou římsou, jež nepřechází na věž. Zřejmě se jedná o římsu probíhající na fasádách lodí a presbytáře. K jihozápadnímu nároží věže přiléhá kvádrové nároží vstupního křídla prelatury, zřejmě středověkého stáří. Těsně nad úrovní terénu se na jižní straně nároží nachází okosené zesílení tohoto zdiva. Pouze šachtovým průlezem v severovýchodním koutě přízemí lze sestoupit do donedávna nepřístupného sklepa, zřejmě původně zamýšleného jako úkryt. V něm pokračuje nejen nárožní opěrák, ale i armované nároží stavby přiléhající k věži. Sklepní prostor zřejmě vznikl částečným obezděním a postupným zaklenutím příkopu v době stavby přístavku opatské kaple u jihozápadního nároží kostela.⁵⁶⁾

Do třetího podlaží západní věže stoupá nové schodiště. Půdorys tohoto patra, završeného vysoko nasazenou valenou klenbou, se oproti spodním podlažím výrazně zvěšuje. Ve východní zdi se nachází dvojice velkých výklenků,

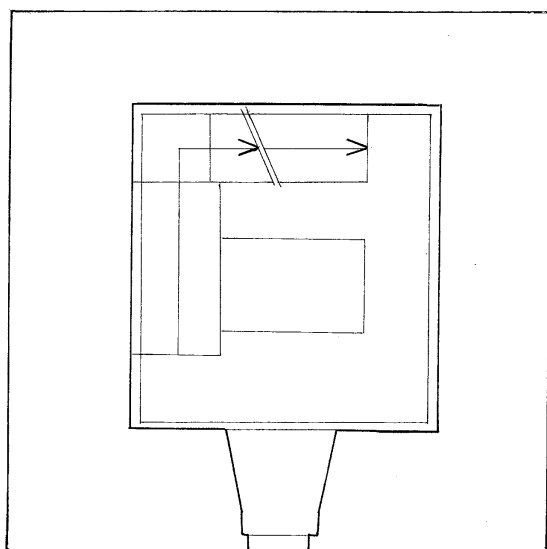
56) Na výše uvedeném pohledu na klášter od jihu (před rokem 1660?) se v popisu k písmenu H dočteme: „... die ausziehr Brucken am innern Thore über den Vahlgraben, der vor jetzo mehren theils zu Källern appliciret worden.“ Popis je zjevně mladší než stav areálu na vyobrazení; zmiňovány jsou sklepy v příkopu.

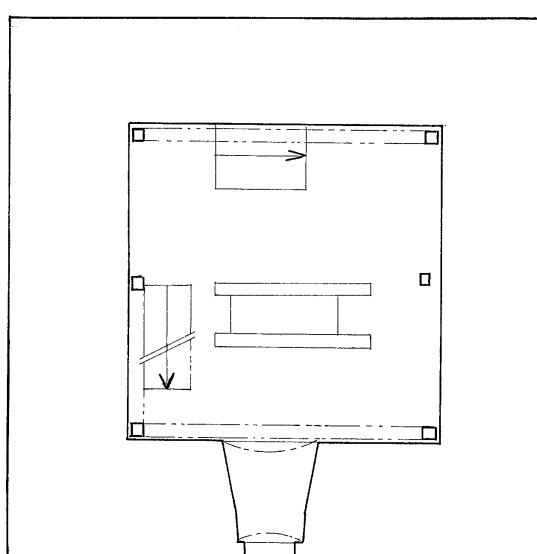
3. podlaží

5. podlaží

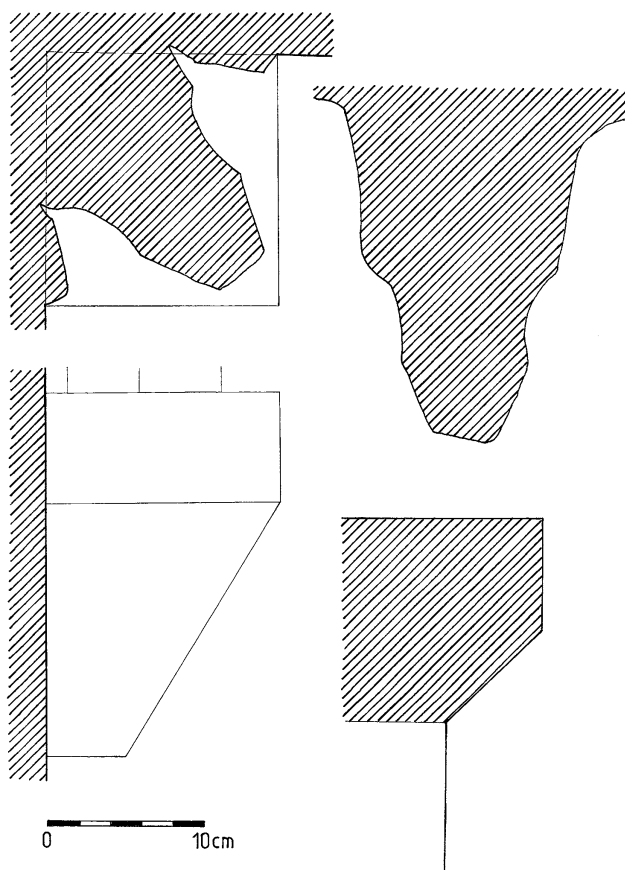

6. podlaží

7. podlaží

Obr. 21: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Půdorysy jednotlivých podlaží západní (Červené) věže.

Obr. 22: Broumov, klášter, kostel sv. Vojtěcha. Klenební konzola (půdorys a pohled), profil klenebního žebra a lavice v okně ve čtvrtém podlaží západní věže (tzv. klenotnice).

různě dodatečně upravovaných. Záklenky obou výklenků jsou provedeny z hrubších kusů lomového pískovce a vznikly současně s okolním zdívem. Šikmé a pravoúhlé rozšíření ve východních koncích výklenků naznačuje těsnou blízkost nároží s ostěním. Severní výklenek je širší, jižní uhýbá směrem k jihu a zřejmě sloužil jako průchod pro kalkanty. Tato situace s průchodem a širším výklenkem však vznikla zřejmě hned při stavbě kostela a nápadně připomíná soukromé oratoře, ovšem s tím rozdílem, že zde schází druhý vstup z vnějšku. Stěny a klenbu neosvětleného prostoru pokrývají hladké, železem utahované omítky s „neklidným“ povrchem, zřejmě středověkého stáří. Na jižní stěně lze nalézt rytá graffiti, nejstarší s monogramem GZ a letopočtem 1662. Další graffiti, umístěné v průchodu, obsahuje letopočet 1735. Interiér spodní části věže zřejmě sloužil v původním záměru jako komunikační prostor s možným vedlejším depozitárním určením.

Podlaha čtvrtého podlaží věže se nachází asi 1 m nad podlahou dnešního prvního patra prelatury. V západním vstupu z prelatury je osazen sedlový okosený portál s dvojicí kovaných gotických dveřních křídel s diagonálně kladenými pásy. Vnější dveře jsou provedeny honosněji, u vnitřních jsou podružné pásy malované. Uprostřed okosení nadpraží vnějšího portálu se dochovala část kamenické značky, zřejmě poškozené dodatečným vytesáním polodrážky pro dveřní křídlo. Vysoký prostor zvaný Klenotnice osvětlovalo z jihu okno se sedátkem při východní špaletě; strmě stoupající záklenek bude zřejmě druhotný. Spodní část severní stěny pročlenily dva výklenky nezná-

mého stáří. Jeden, umístěný v severozápadním koutě, je mělký a široký. Východnější je opatřen jemně okoseným pravoúhlým portálkem s polodrážkou na vnější hraně; ve špaletě se nachází drobná odkládací nika. Hypoteticky předpokládáme, že tento výklenek sloužil jako záchod. Místnost je završena pozděm gotickou hvězdovou klenbou s klínovými, dvojnásobně vyžlabenými žebry na prostých jehlancových konzolách s odseknutou špicí (obr. 22).

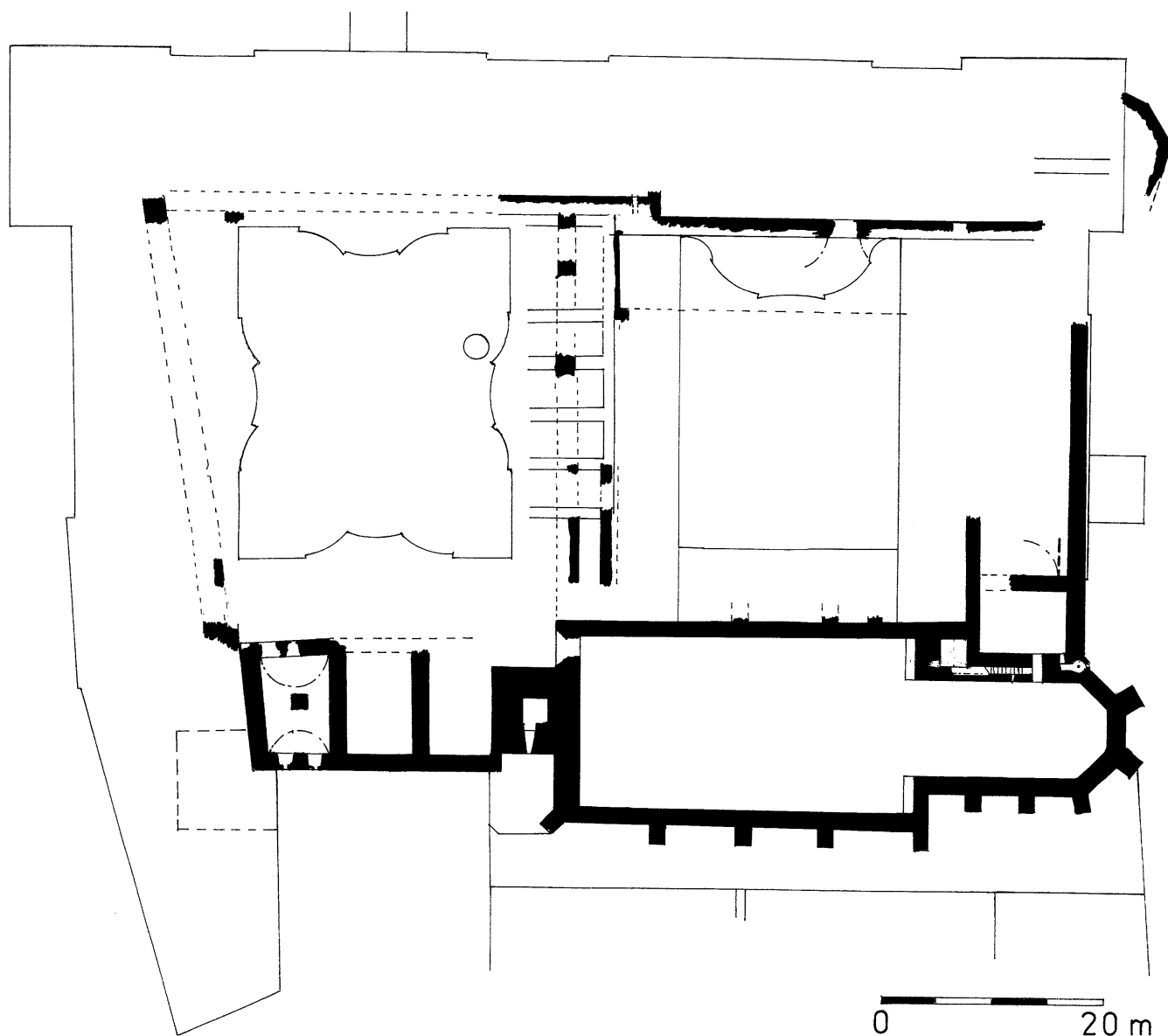
Místnost s hvězdovou klenbou byla zřejmě zpočátku koncipována jako obytná či reprezentační. Zřejmě později se zvýšilo její zabezpečení vložení dvojice gotických kovaných dveří, čímž se z ní stal trezor či archiv. Těsná blízkost obou výklenků, zdá se, vylučuje užití západnějšího z nich jako vytápěcího. Představa o jejím původně obytném účelu, který naznačuje existence (možného) záchodu s šachtou směřující někam pod hlavní portál kostela, je však oslabena absencí stop vytápění.⁵⁷⁾ M. Horyna označil oba výklenky za barokní a zřejmě počítal se změnou užívání prostoru.

Páté podlaží věže je dnes neobyčejně vysoké. Ve východní stěně se otevírá průchod, zazděný ve vnějším líci, kde se zřejmě dochoval pískovcový práh a přinejmenším část jižní stojky portálu. Průchod západní zdi lodi v úrovni horní části ciferníku hodin nad varhanami dnes zaslepuje zazdívka. Vyazuje složitější vývoj a řadu úprav. Celá situace budí dojem, že severní průchod vznikl úpravou vyvýšené záchodové niky. V jižní stěně naznačují trhliny možnou polohu velkého (okenního?) výklenku, takže se tu částečně opakuje dispozice předchozího patra s tím, že záchod by byl vyvýšen nad podlahu místnosti.⁵⁸⁾ Východní průchod míří do prostoru předbarokního podkroví kostela, jak dokazují otisky střechy na východní straně věže (viz níže).

Následují dvě patra na mírně zvětšeném půdorysu. Osvětlena jsou okénky v jižní stěně. Spodnější z těchto pater je dvojnásobně vyšší než horní s hodinovým strojem. Obě okénka překrývají cihelné segmentové záklenky, u okénka horního patra se nad cihelným záklenkem nalézá starší poškozený kamenný záklenek. V lících a nárožích špalet horního okénka jsou použity vysoké cihly formátu 8 × 13 cm a 8 × 28 cm. Detail v podobě opačně osazené-

57) Případná kamna by musela být umístěna u jižní stěny v jihozápadním koutě.

58) Jedná se o jedno z možných řešení zamezujících průniku nepřijemných pachů do obytné místnosti. V roce 2024 se mi (J. S.) daná situace stále jeví tak, že poloha a podoba dvojice nad sebou umístěných výklenků (včetně rozměrů a vybavení drobnými odkládacími výklenky) formálně odpovídá funkci záchodů. Tato hypotetická představa v případě čtvrtého podlaží koliduje s existencí výklenku v blízkém severozápadním koutě, spekulativně interpretovaném jako pozůstatek otopného zařízení (kamen). Nicméně ani absence kamen nevylučuje naši představu. Místnost totiž mohla sloužit jako nevytápěná ložnice (komora) prelátského/královského bytu v prvním patře jižního křídla prelatury. S tím by nekolidovala ani existence velkého okna se sedátkem, které se naopak jeví jako nepatřičné pro pozdně gotickou vývojovou fázi, kdy daná místnost po adaptaci sloužila jako archiv. U severozápadního výklenku doplňují popis: výklenek nesahá k podlaze, parapet překrývají dřevěné desky, po jejichž sejmutí se ukazují dvě oddělené dutiny, sahající až k podlaze. Situaci lze vysvětlit jako nenápadný úkryt. Zda jde o původní podobu z doby výstavby, anebo byl takto využit starší výklenek vytvořený za jiným účelem, nedokážeme určit. Odpadové šachty předpokládaných záchodů by musely končit pod terénem, nejspíše v uzavřené jínce či spíše v suterénním prostoru, aby jejich vybírání nekolidovalo s přístupem do kostela západním portálem.

Obr. 23: Broumov, klášter. Dochované předdientzenhoferovské konstrukce konventu a kostela sv. Vojtěcha. Gotické konstrukce černě, raně barokní bíle (vyhodnocení a kresba J. Slavíka).

ho, drobně okoseného ostění s výběhy ve spodním okénku svědčí o druhotném použití článků. Dnešní nejvyšší patro věže s ciferníky hodin je zřejmě barokní nástavbou.

Od šestého podlaží byly všechny vnější strany věže volné, což ukazuje nepřerušovaný průběh odsekané (pravděpodobně patrové) římsy, jež je patrná v podkroví na všech čtyřech stranách. Klasický profil římsy se stříškou klesající pod úhlem 45° a spodní šikmou plochou s výžlabkem se dochoval pouze v krátkém poškozeném úseku jižního průčelí při jihovýchodním nároží věže, kde nejspíše posloužil jako šmorc dnes už neexistujícího zděného štítu. Nároží věže armují velké pískovcové kvádry, líce jsou vyzděny z drobnějšího lomového a sbíraného kamene. Na východním boku věže jsou asi 1 m nad římsou umístěny čtyři hluboké otvory po vyhořelých trámech. Překlady těchto otvorů, tvořené pískovcovými lomovými kameny, dovolu-⁵⁹⁾ jí interpretaci, že se jedná o kapsy z doby výstavby. Na

59) Udivují svými mohutnými rozměry, rozhodně se nejednalo o subtilní kuláče štenýřů lešení.

východním průčelí věže se v omítce, jež překrývá odsekanou římsu, dochoval výše zmíněný otisk jedné ze starších střech a na jihovýchodním a severozápadním nároží zbytky rytého nárožního kvádrování.

Zdivo věže je ve spodních podlažích tlusté 2,5 m, v horních 1,5 m. Nepochybně měla obranný charakter, což posiloval i ochoz v posledním patře, který však sloužil především k požární a bezpečnostní observaci města a okolí. Obrannou funkci lze přiznat i pavlači na jižní straně věže, zachycené na nejstarších vedutách. A. Cechnerem uváděné písemné prameny zaznamenaly, že při požáru v roce 1664 se zřítila horní část věže, přičemž prolomila klenbu lodi „do poloviny kostela“. Nejspíše se jednalo o pád krovu věže. Při následujících opravách v letech 1665–1675 byla Červená věž zvýšena o 6 loket a pokryta helmicí se dvěma lucernami a dvěma báněmi.⁶⁰⁾

60) A. Cechner, o. c. v pozn. 22, s. 29–30.

ZÁVĚR

V komplexu broumovského kláštera se v budovách kostela, konventu a prelatury dochovaly zbytky předdientzenhoferovské výstavby (obr. 23). Rozlišit lze raně barokní i středověké stavební fáze. Dosud však není jasná podoba konventního kostela souvisejícího s nejstarší, písemnými prameny doloženou zděnou výstavbou za opata Pavla II. (Bavora z Nečtin). Nejstarší stavební fázi dnešního konventního kostela lze klást až do pokročilého 14. století. S výjimkou A. Cechnera a M. Otteho se dosud nikdo nezabýval gotickou podobou jeho lodi.⁶¹⁾ Vzhledem k výšce obvodových stěn a nasazení oken nemohlo jít o bazilikální řešení, ale spíše o pseudobaziliku či stejnolodí. Stejnolodí mělo v naší prvotní hypotéze přednost na základě srovnání s podobou nedokončeného konventního chrámu benediktinského kláštera v Sázavě, budovaného ve 2. polovině 14. století.⁶²⁾ Zároveň lze zmínit i nejstarší podobu kostela sv. Mikuláše v Jaroměři, proměněného v pseudobaziliku až při obnově a dostavbě na počátku 16. století. Hypoteticky bylo možné uvažovat o tom, že byly všechny kostelní lodě stejně či různé široké, takže by střední loď mohla mít maximálně šířku presbytáře, jak tomu je na Sázavě i v Jaroměři. Tyto úvahy ovšem byly antikvovány identifikací plánů v mnichovské dientzenhoferovské sbírce, které dokládají, že středověký broumovský konventní chrám byl halovým dvojlodím.⁶³⁾ Že se po polovině 14. století jednalo o stejnolodí, svědčí i existence souvislého, jednotné působícího podstřešního patra se štěrbinovými okénky (střílnami), přetrvávajícího hluboko do 17. století. Vznik obranného patra lze datovat jen rámcově do 15. či 1. poloviny 16. století, vyloučit nelze ani jeho zřízení v 2. polovině 16. století, resp. po požáru kláštera zmiňovaném k roku 1559.

Na základě architektonických prvků jsme schopni upřesnit datování výstavby konventního kostela, dosud rámcově kladené do 14. století.⁶⁴⁾ Dochované pravoúhlé portály jasně ukazují na 2. polovinu tohoto věku. O bližší dataci do 3. čtvrtiny lze uvažovat na základě podoby hlavního (západního) portálu. Jeho analogii lze nalézt ve zmíněném chrámu sv. Mikuláše v Jaroměři, nově datovaném právě do 3. čtvrtiny 14. století.⁶⁵⁾ Dosud se nepodařilo

identifikovat pozůstatky kružeb gotických oken kostela. Z jeho zaklenutí jsme zatím identifikovali jeden kus žebra s profilem hruškovce a dva kusy klenebních žebířů s okosením a výžlabkem, přecházejícím v odlomenou profilaci na hrotu (obr. 16, 17). Zatím nedokážeme určit polohu původního vstupu do kostela z konventu.

ING. JIŘÍ SLAVÍK – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVNÍŠTĚ V JOSEFOVĚ,
OKRUŽNÍ 418, 551 02 JAROMĚŘ-JOSEFOV
SLAVIK.JIRI@NPU.CZ

† PROF. PHDR. PETR SOMMER, CSC., DSc.

PRAMENY A LITERATURA

- Buroň, M. 2012: NKP – Klášter v Broumově, klášterní zahrada, standardní nedestruktivní stavebně historický průzkum, in: J. Láta, Restaurátorský průzkum, stavebně historický průzkum, dokumentace historicky cenných prvků – zahrada. Odborná spisovně NPÚ ÚOP v Josefově, rkp.
- CDB II: Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae II. G. Friedrich ed., Praha 1912.
- CDB V/1: Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae V/1. J. Šebánek – S. Dušková, edd., Praha 1974.
- Cechner, A. 1930: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese broumovském. Praha.
- Čížek, J. – Slavík, J. 2002: Systém vojenského zajištění benediktinského majetku na Broumovsku a Policku, in: Dissertationes historicae 7. Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Hradec Králové, s. 71–82.
- Dobner, G. 1779: Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita IV. Pragae.
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. 2006: Monastery castle in Broumov, Europa nostra – Scientific Bulletin 60, s. 117–122.
- FRB I: Fontes rerum Bohemicarum I. J. Emler – V. V. Tomek edd., Praha 1873.
- FRB III: Fontes rerum Bohemicarum III. J. Emler ed., Pragae 1882.
- Hledíková, Z. 2008: Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádcé. Praha.
- Horyna, M. 1987: Broumov, bývalý klášter, jižní křídlo. Stavebně historický průzkum, SÚRPMO. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. SHP NA 0002a, rkp.
- Jiřík, V. 1971: Universitní teze Otmara Zinkeho z roku 1689, Umění XIX, s. 503–508.
- Kaše, J. a kol. 1986: Broumovský klášter. Předběžný restaurátorský průzkum. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. RZ NA 0015, rkp.
- Libal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Macek, P. – Slavík, J. – Zahradník, P. 2000–2002: Jaroměř, chrám sv. Mikuláše, děkanství a škola čp. 3. Standardní stavebně historický průzkum, nedokončený elaborát. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, rkp.
- Matějček, J. 1987: Broumov klášter, freska Klanění tří sv. králů v severní věži kostela sv. Vojtěcha, odhalení a restaurování. Restaurátorská zpráva. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. RZ NA 0016, rkp.
- Menzel, B. 1971: Baugeschichte des Braunauer Klosters, Der Rohrspatz 18, č. 2, s. 36.
- Musil, F. 2016: Kolonizace Policka a Broumova a břevnovská klášterní falza, Historická geografie 42/2, s. 137–168.
- Patrný, M. – Štěrbová, D. 2014: Der immerwährende Kaiser – der Plan für die „Provinzkapitel“ in Braunau in dem Dientzenhofer-Skizzenbuch (Nr. 4584 BNM), Umění LXII, s. 240–250.
- RBM II: Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. J. Emler ed., Praha 1882.
- RBM VII/1: Regesta diplomata Bohemiae et Moraviae VII/1. B. Mendel – M. Linhartová edd., Praha 1954.
- Royt, J. – Sommer, P. – Stecker, M. 2013: Sázavský klášter. Praha.

61) Miroslav Otte na základě popisů předbarokního stavu kostela uvažoval o dvoulodí. Svou teorii zveřejnil v publikaci J. Zális, Broumovsko. Krajina architektury & architektura krajiny. Broumov 2013, s. 52.

62) J. Royt – P. Sommer – M. Stecker, Sázavský klášter. Praha 2013, s. 31.

63) M. Patrný – D. Štěrbová, o. c. v pozn. 6.

64) Kostel je doložen k roku 1359 se zasvěcením sv. Vojtěchu a Václavu. V odpustkové listině z 31. května 1359 přemyslský biskup Mikuláš dává čtyřicetidenní odpustky, „... ut ecclesia b. Adalberti et s. Wenceslai in Brunow, ord. s. Benedicti, Prag. dyoc., congruis honoribus frequentetur et a Cristi fidelibus iugiter veneretur, omnibus vere penitentibus et confessis, qui ad dictam ecclesiam in singulis suis patronum festivitibus... libros, calices, ornamenta... aut qui cimiterium dicte ecclesie circuerint exorando pro defunctis... donaverint, legaverint seu donari vel (!) procuraverint, quocienscunque devote fecerint... quadraginta dies indulgentie... relaxamus.“ RBM VII/1, č. 228, s. 146. Zajímavá je zmínka o hřbitově, se kterým musíme počítat nejspíše jižně od kostela.

65) P. Macek – J. Slavík – P. Zahradník, Jaroměř, chrám sv. Mikuláše, děkanství a škola čp. 3. Standardní stavebně historický průzkum, nedokončený elaborát z let 2000–2002. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově.

- Sedláček, A. 1883: Hrad, zámky a tvrze Království českého V. Podkrkonoší. Praha.
- Slavík, J. 2014: Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách. Příspěvky z vědecké konference Hradec Králové 2014. Hradec Králové, s. 18–32 (vyd. pouze elektronicky).
- Slavík, J. 2017: Broumov: hrad a proboštství břevnovského kláštera, in: K. Nováček ed., Devět století kláštera v Kladruzech 1115–2015. České Budějovice, s. 257–270.
- Slavík, J. 2018: Pohřbívání v broumovském klášteře, Stopami dějin Náhodská 16, s. 241–256.
- Slavík, J. 2019: Suterénní prostory v jižní části areálu broumovského kláštera, Archeologie ve východních Čechách 1, s. 106–119.
- Slavík, J. 2020: I.8.1 Hrad a proboštství kláštera břevnovských benediktinů s kostelem sv. Vojtěcha v Broumově, in: H. Dáňová – I. Hlobil – K. Mezihrádková edd., Uprostřed Koruny české. Východočeská gotika a raná renesance 2. Praha, s. 232–235.

- Slavík, J. 2023: Broumov, klášter – konvent, prelatura, Růžový dvůr – 3. etapa. Nálezová zpráva OPD, Josefov. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, rkp.
- Šimák, J. V. 1938: České dějiny I/5. Středověká kolonisace v zemích českých. Praha.
- Šmelhaus, V. 1976: K dějinám osídlení. Díl 1. Broumovský urbář 1676–1677. Praha.
- Vilímková, M. – Horyna, M. 1987: Broumov, bývalý klášter, stavebně historický průzkum, SÚRPMO. Odborná spisovna NPÚ ÚOP v Josefově, sign. SHP NA 0002a, rkp.
- Vilímková, M. – Preiss, P. 1989: Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově. Praha.
- Záliš, J. 2013: Broumovsko. Krajina architektury & architektura krajiny. Broumov.
- Ziegelbauer, M. 1740: Epitome historica regii, liberi, exempti, in Regno Bohemiae antiquissimi, Celeberrimi. ac Amplissimi Monasterii Brevnoviensis vulgo S. Margarethae Ordinis S. Benedicti prope Pragam. Coloniae.

GOTISCHE TEILE DER STIFTSKIRCHE DES HL. ADALBERT IN BROUMOV

In der in der Hochbarockperiode gründlich umgebauten Benediktinerstiftsanlage in Broumov (Braunau, Bez. Náchod) sind in den Gebäuden der Kirche, des Konvents und der Prälatur Reste von Bauten aus dem Frühbarock und dem Mittelalter erhalten. Aus der Konventskirche des hl. Adalbert erhielten sich das Umfassungsmauerwerk bis in die Höhe der sowohl an der Süd- als auch der Nordseite anliegenden Trakte, das Chormauerwerk bis zur Spitze der unteren Fenster, der Westturm bis zum Fußboden des obersten Geschosses, und der Nordturm in die Höhe des Obergeschosses vom Konventsgebäude. Es handelte sich um eine zweischiffige Hallenkirche mit langem polygonal abgeschlossenem Chor. Mit Ausnahme des Westportals und der Portale der Barocksakristei entbehrt man der stilistisch ausdrucksvolleren Steinmetzdetails von diesem Bau. Die Datierung vom Stiftskirchenaufbau lässt sich den ursprünglichen Baugliedern gemäß in das 3. Viertel des 14. Jahrhunderts einordnen. Mit Rücksicht zum guten Bauzustand der Kirche und der anliegenden Partien kann keine größere Erweiterung der Kenntnisse der gotischen Teile vom Kirchenbau vorausgesetzt werden. Die Hallenform des Langhauses nach der Mitte des 14. Jahrhunderts bestätigen auch die Zeichnungen des Stiftes aus dem 17. Jahrhundert mit entwickeltem einheitlich wirkendem Dachgeschoss mit (schieß-) schartenartigen Fensterchen; das ist nur annähernd in das 15. oder 16. Jahrhundert datierbar.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Stadt Broumov (Braunau, Bez. Náchod). Links – Stadtkern mit dem Benediktinerstift, sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1840 gemäß. Umriss dem Stadt in der Stadtbefestigung samt der Bebauung, mit starker Linie sind die Stiftsgebäude mit dem Garten, das Rathaus, die Pfarrkirche, die Kirche des hl. Wenzel und die ehemalige Kirche des hl. Laurentius ersichtlich gemacht; das Konventsgebäude mit der Kirche des hl. Adalbert sind grau gefärbt (Zeichnung J. Slavík). Rechts – der Lageplan des Stiftsanlage mit Unterscheidung einzelner, im Text erwähnter Gebäude: 1 – Kirche des hl. Adalbert; 2 – Konvent; 3 – Prälatur; 4 – Pfarre und Pforte; 5 – Gymnasium; 6 – Apotheke; 7 – Rosenhof; 8 – Loreto; 9 – Graben; 10 – Garten; a – westliches Kirchenportal; b – westlicher (Roter) Turm; c – Glockenturm (Nordturm); d – Sakristei; e – sog. Kapitelsaal; f – Wendeltreppe aus der Sakristei; g – Kapelle der Ordensbrüder; h – sog. „Tadeáška“ (die in den 1960er Jahren von den internierten Ordensschwestern errichtete improvisierte Kapelle des hl. Judas Thaddäus im Zubau an der Nordseite der Kirche); i – der vorausgesetzte Kapitelsaal; j – Turm, sog. „Grunwald“; k – die Abtskapelle; l – Brunnen – die Brücke in den

Garten (Zeichnung M. Pacák).

Abb. 2: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert, Ansicht von Südwesten (alle Fotos M. Stecker 2013, falls nicht anders angeführt).

Abb. 3: Broumov, Benediktinerstift. Baualtersplan laut Auswertung von Mojmir Horyna aus dem Jahr 1987. Die Ebene vom Erdgeschoss der Prälatur und dem Obergeschoss vom Konvent (Aktensammlung von NPÚ ÚOP/Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstätte in Josefov).

Abb. 4: Broumov, Benediktinerstift. Baualtersplan laut Auswertung von Mojmir Horyna aus dem Jahr 1987. Die Ebene vom Untergeschoss der Prälatur und dem Erdgeschoss vom Konvent und der Kirche (Aktensammlung von NPÚ ÚOP in Josefov).

Abb. 5: Votivbild, 1607, aus der Marien-Friedhofskirche in Broumov. Detail mit der Darstellung des Braunauer Klosters (Benediktinerabtei des hl. Wenzel in Broumov, in Aufbewahrung des Stadtmuseums Broumov).

Abb. 6: Das Benediktinerstift in Broumov, Ansicht von Nordosten, Zeichnung, Zustand vor 1660? (Benediktinerabtei in Broumov, in Aufbewahrung des Stadtmuseums Broumov).

Abb. 7: Das Benediktinerstift in Broumov, Ansicht von Südwesten, Zeichnung, Zustand vor 1660? (Benediktinerabtei in Broumov, in Aufbewahrung des Stadtmuseums Broumov).

Abb. 8: Die hl. Benedikt und Wenzel, Lünettenbild, 1674. Detail mit dem Bildnis des Abtes Thomas Sartorius und der Abbildung des Braunauer Stiftes (Benediktinerabtei in Broumov, in Aufbewahrung des Stadtmuseums Broumov).

Abb. 9: Das Benediktinerstift in Broumov, Grafik, 1680. Ansicht von Südwesten, rot ersichtlich gemachtes Ausmaß vom erhaltenen gotischen Mauerwerk (übernommen aus A. Cechner, s. Zit. in Anm. 22, Gestaltung J. Slavík).

Abb. 10: Das Benediktinerstift in Broumov, Ansicht von Nordosten, Zeichnung, gegen 1715 (Benediktinerabtei in Broumov, in Aufbewahrung des Stadtmuseums Broumov).

Abb. 11: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Gotisches Hauptportal in der einstigen westlichen Kirchenfront, rechts die Nordwand vom Westturm.

Abb. 12: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Das südliche Durchgangsportale in die Sakristei.

Abb. 13: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Oben – Gewölberippenprofilierung und -abschluss im Nordturmobergeschoss, unten die Profilierung des südlichen und nördlichen Sakristeiportals.

Abb. 14: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Das nördliche Durchgangsportale in die Sakristei (Aufnahme und Zeichnung Jiří Slavík, das gilt auch für weitere Skizzen, falls nicht anders angegeben).

Abb. 15: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Schematischer Längs-

schnitt über die nördliche Chormauer mit vertikalen Kommunikationen, Blick nach Norden.

Abb. 16: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Die Profilierung der Außenseite vom Fensterchen im Wendelstein und von seinem Sohlbankgesims; unten das sekundär verwendete Gewölberippenfragment in der Südmauer vom Nordturm über dem Chorgewölbe.

Abb. 17: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Die Profilierung der sekundär verwendeten Gewölberippe in der südlichen Choraufmauerung und zwei Sohlbankgesimsprofile vom Schiff. Unten die Steinmetzzeichen vom Portalgewände zwischen dem Westturm und Erdgeschoss der Kirche.

Abb. 18: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Nordturm, gotische Wandmalerei der Anbetung der drei Könige.

Abb. 19: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert, Dachraum der heutigen sog. Kapelle „Tadeáška“. Gotisches Mauerwerk an der Nordseite der Kirche, unten das Werksteinmauerwerk mit Fensterchen, darüber Gewölbe-

abdruck. Unter den Fenstern Rest nach der abgebrannten Deckenkehle über dem heutigen Gewölbe.

Abb. 20: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Das gotische Mauerwerk im Dachraum an der Südseite der Kirche, im Vordergrund der Strebpfeiler an der Südostecke.

Abb. 21: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Der westliche (Rote) Turm, Grundrisse von einzelnen Turmgeschossen (1.-3., 5.-7. Geschoss).

Abb. 22: Broumov, Stiftskirche des hl. Adalbert. Die Gewölbekonsole (Grundriss und Ansicht), Gewölberippen- und Fensterbankprofil im 4. Obergeschoss des Westturms (sog. Schatzkammer).

Abb. 23: Das Benediktinerstift in Broumov. Erhaltene Konstruktionen in den Konventsgebäuden und der Kirche des hl. Adalbert aus der Zeit vor dem Umbau von Dientzenhofer. Schwarz – gotische Konstruktionen, weiß – Frühbarock (Auswertung und Zeichnung J. Slavík).

(Übersetzung J. Noll)